

ΑΙ ΑΡΧΑΙ
ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΣ ΠΟΙΗΣΕΩΣ*)

Ζ'

Ότε ὁ λόγιος Κρυπτοφεροῦτης ἱερομόναχος Νεῖλος ἐξέδωκε τῷ 1932 ἐν Ῥώμῃ ἀρχαιότατα εὐχαριστιακὰ ἄσματα¹, ἅτινα ἐγὼ ἔκρινα ἐν τῷ ἰα' τόμῳ τῆς «Θεολογίας», εἶδον ὅτι τὰ δύο πρῶτα ἐκ τῶν δέκα καὶ πέντε ἄσματων τῆς συλλογῆς ταύτης ἐλήφθησαν ἐκ τῶν ἀποκρούφων Πράξεων τοῦ ἀποστόλου Θωμᾶ, ἐνθα εἶναι ἐν πεζῷ λόγῳ γεγραμμένα. Καὶ ἀνεγνώρισε μὲν εὐφρῶς ὁ Νεῖλος ὅτι τὸ κείμενον τῶν εὐχαριστιακῶν τούτων ἄσματων ἦτο ἀρχῆθεν ἕμμετρον καὶ προέβη εἰς τὴν μετρικὴν αὐτοῦ ἀποκατάστασιν. Ἐγὼ δὲ παρατηρήσας ὅτι βέλτιον δύναται ν' ἀποκατασταθῆ μετρικῶς τὸ κείμενον τοῦτο, ἐὰν δεχθῶμεν ὅτι οἱ στίχοι αὐτοῦ εἶναι ἀνακρεόντειοι, ἐνέτεινα αὐτὸ ἐν τῇ «Θεολογίᾳ» εἰς τοιοῦτους στίχους τοὺς πλείστους, νῦν δὲ βλέπω ὅτι δύνανται πάντες οἱ στίχοι ἀμφοτέρων τούτων τῶν ἄσματων ν' ἀναγνωσθῶσιν ἀνακρεόντειοι. Ἐκ τῶν ἄσματων δὲ τούτων τὸ μὲν πρῶτον συγκεῖται ἐξ 11 στροφῶν, ὧν αἱ δύο πρῶται προοιμίου τόπον ἐπέχουσαι εἶναι τριστίχοι μετ' ἀκαταλήκτων μὲν ἀνακρεοντείων τῶν δύο πρώτων στίχων, τετρασυλλάβου δὲ τοῦ τρίτου ὡς ἐφρυννίου, αἱ δὲ λοιπαὶ στροφαὶ εἶναι τετραστίχοι πλὴν τῆς τελευταίας πενταστίχου οὔσης, πάντες δ' οἱ στίχοι αὐτῶν εἶναι καταληκτικοὶ ἀνακρεόντιοι. Ἴδου τὸ ἄσμα:

α'— *Τὸ σῶμά σου τὸ ἅγιον
τὸ ὑπὲρ ἡμῶν σταυρωθὲν
ἐσθίομεν.*

β'— *Τὸ αἷμά σου τὸ τίμιον
τὸ ὑπὲρ ἡμῶν ἐκχυθὲν
ἐπίομεν.*

γ'— *Γένοιτο οὖν καὶ ἡμῖν
τὸ σῶμα σωτηρία,
τὸ αἷμα εἰς ἄφεσιν
τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν.*

δ'— *Ἄντι δὲ καὶ τῆς χολῆς,
ἧς ἐπιεσ δι' ἡμᾶς,
παραιρείσθω ἀφ' ἡμῶν
διαβόλου ἢ χολῆ.*

*) Συνέχεια ἐκ τοῦ προηγουμένου τόμου σ. 339.
1. «Frammenti eucharistici antichissimi».

- ε'— Ἀντί δὲ καὶ τοῦ ὄξους,
οὗ πέπωκας δι' ἡμᾶς,
Θεέ, ἐνδυναμούσθω
ἡ ἀσθένεια ἡμῶν.
- στ'— Ἀντί δὲ τοῦ πύσματος,
οὗ ἐδέξω δι' ἡμᾶς,
τὴν δρόσον δεξώμεθα
τῆς χρησιότητος τῆς σῆς.
- ζ'— Ἀντί δὲ τοῦ καλόμου,
ὃ σ' ἔτυψαν δι' ἡμᾶς,
τὸ νῆκος τὸ τέλειον
δεξώμεθα, Κέριε.
- η'— Ἀντί δὲ τοῦ στεφάνου
τοῦ ἀκανθίνου στέφος
ἀμαράντινον δίδου
τοῖς ἀγαπήσασί σε.
- θ'— Ἀντί δὲ τῆς σινδόνης,
ἐν ἣ καὶ ἐνειλήθης,
ἡμεῖς περιζωσθῶμεν
ἀήτητον δύναμιν.
- ι'— Ἀντί δὲ τοῦ μνημείου
τοῦ καινοῦ καὶ τῆς ταφῆς
καινισμὸν δεξώμεθα
ψυχῆς τε καὶ σώματος.
- ια'— Ὅτι δὲ καὶ ἀνέστης
καὶ ἡμᾶς ἀνεβίωσας,
βιώσαντες ζήσωμεν
καὶ ἔμπροσθέν σου σιῶμεν
ἐν τῇ δικαίᾳ κρίσει.

Τὸ δὲ δευτέρον τῶν ῥημάτων τούτων ἐκ δύο πενταστίχων στροφῶν
ἐξ ἀκαταλήκτων ἀνακρεοντείων συγκείμενον εἶναι τοῦτο·

- α'— Ἰησοῦ καταξιώσας
ἡμᾶς τῆς εὐχαριστίας
τοῦ σοῦ σώματος ἁγίου
καὶ τοῦ αἵματος τιμίου,
ἐλθέ, κοινώνησον ἡμᾶς.

β'— Ἰδοὺ τῇ εὐχαριστίᾳ
 νῦν προσέρχεσθαι τολμῶμεν
 καὶ τὸ σοῦ ἐπικαλεῖσθαι
 ὄνομα τὸ πανάγιον,
 ἐλθέ, κοινώνησον ἡμᾶς.

Αἱ ἐξ ὧν παρελήφθη τὸ κείμενον τῶν δύο τούτων ἡσαυμάτων ἀποκρυφοὶ Πράξεις Θωμᾶ περιῆλθον εἰς ἡμᾶς εἰς τε τὴν συριακὴν καὶ τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, ἐξεδόθη δὲ τὸ μὲν συριακὸν κείμενον ὑπὸ τοῦ W. Wright¹, τὸ δὲ ἑλληνικὸν ὑπ' ἄλλων τε καὶ τελευταῖον ὑπὸ τοῦ M. Bonnet². Εὐθύς δ' ὡς ἐγνωσθησαν τὰ δύο ταῦτα κείμενα, ἤρχισεν ἡ συζήτησις περὶ τοῦ ζητήματος, πότερον τούτων εἶναι τὸ ἀρχικόν. Καὶ οἱ μὲν συρολόγοι ἀπεφάνησαν ὅτι ἐκ τοῦ συριακοῦ ἐγένετο ἢ εἰς τὸ ἑλληνικὸν μετάφρασις, τῶν δ' ἄλλων οἱ πλείονες τὸ ἑλληνικὸν κείμενον ὡς ἀρχικὸν ἐθεώρησαν. Καὶ ἡμῖν μὲν ἔρευνῶσι τὴν ἀρχικὴν μορφήν τῆς μετρικῆς κατασκευῆς τῶν πρώτων ἐκκλησιαστικῶν ποιημάτων ὀλίγον διαφέρει, ἂν εἰς τὴν ἑλληνικὴν τὸ πρῶτον ἢ τὴν συριακὴν γλῶσσαν ἐγράφησαν αἱ περὶ ὧν ὁ λόγος Πράξεις, διότι ἱκανῶς, ὡς πιστεύομεν, ἐδείξαμεν ὅτι συριακὰ πρότυπα ἐν τῇ μετρικῇ δὲν εἶχε νὰ μιμηθῇ ὁ Ἐφραὶμ ἐν τοῖς ποιήμασιν αὐτοῦ, ἀναμφισβητήτως δὲ κατ' ἀνάγκην μόνον ἑλληνικὰ μέτρα εἶχε νὰ μιμηθῇ καὶ ἑλληνικὰ τῶ ὄντι μέτρα παρέλαβε. Πολλοὺ δ' ὁμοῦς ἄξια διὰ τὴν ἡμετέραν ἔρευναν εἶναι ἡ ὁμόφωνος γνώμη τῶν σοφῶν εἰς τὰ ἀκόλουθα, πρῶτον μὲν ὅτι αἱ Πράξεις αὐταὶ ἐγράφησαν ἐν ἐδάφει συριακῷ καὶ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἐν αὐτῇ τῇ Ἐδέσσει, τῇ πατρίδι τοῦ Βαρδεσάνου καὶ τοῦ Ἀρμονίου, δεύτερον δὲ ὅτι ἐγράφησαν κατὰ τὰς πρώτας δεκαετηρίδας τοῦ γ' αἰῶνος καὶ πιθανώτατα κατὰ τὸ ἔτος 232, ὅτε κατὰ παράδοσιν μνημονομένην ὑπὸ τοῦ Ῥουφίνου³ μετεκομίσθη τὸ ἱερόν λείψανον τοῦ Θωμᾶ εἰς Ἐδεσσαν καὶ ἐκεῖ ἐτάφη, καὶ ὅπου κατὰ τὸν Σωκράτη ἐκτίσθη ἐπὶ τοῦ τάφου του «μαρτύριον λαμπρὸν καὶ περιφανές, συνεχῶς τε ἐν αὐτῷ συνάξεις ἐπιτελοῦνται διὰ τὴν τοῦ τόπου ἁγιότητα»⁴. Ὅτι δὲ αἱ Πράξεις Θωμᾶ οὐ μόνον ἐν Ἐδέσσει, ἀλλὰ καὶ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Βαρδεσάνου ἐγράφησαν. ἢ ἂν μὴ πᾶσαι, τοῦλάχιστον οἱ ἐν αὐτοῖς περιεχόμενοι ὕμνοι, τοῦτο ἤκασε μὲν τὸ πρῶτον ὁ πολὺς Duchesne⁵, ὑπεστήριξαν δὲ κατόπιν καὶ ἄλλοι καὶ ὁ Bardenhewer⁶. Καὶ ἀληθῶς ἡ λογιότης τοῦ Βαρδεσάνου, τοῦ Πλάτωνος τούτου ἐν ταυτῷ καὶ Πιν-

1. «Apocryphal Acts of the Apostles» London 1871.

2. «Acta Philippi et Acta Thomae» Lipsiae 1903.

3. Ἐν τῇ Ἐκκλ. Ἱστορίᾳ γ', 5.

4. Ἐν τῇ Ἐκκλ. Ἱστορίᾳ δ', 8.

5. Ἐν τῇ «Histoire ancienne de l'eglise» A' 454.

6. Ἐν τῇ «Geschichte der altkirchlichen Literatur» A' 582.

δάρον τῶν Σύρων, ὡς χαρακτηρίζει αὐτὸν ὁ Duchesne¹, λίαν συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς ἀποδοχῆς τῆς γνώμης ταύτης. Τοσοῦτω δὲ μᾶλλον εἶναι πιθανὴ ἢ ὑπόθεσις αὕτη, ὅσω οὐτ' ἐξ ἑλληνικῶν, οὐτ' ἐκ συριακῶν πηγῶν ἔχομεν μαρτυρίαν ὅτι ὑπῆρξεν ἄλλος τις λόγιος Ἑδεσσηνὸς ἐκτὸς τοῦ Βαρδεσάνου καὶ τοῦ Ἀρμονίου καθ' οὓς ἐγράφησαν χρόνους αἱ περὶ ὧν ὁ λόγος Πράξεις. Ὡς συγγραφεὰ δὲ τῶν Πράξεων τούτων ἐθεώρει τὸν Βαρδεσάνην κατὰ πᾶσαν πιθανότητα καὶ ὁ Ἐφραίμ ὁ Σύρος. Ἀνεκαλύφθη δηλαδὴ ἐν ἀρμενικῇ μεταφράσει² ἀπόσπασμα ὑπομνήματος εἰς τὴν (ἀπόκρυφον) Γ' πρὸς Κορινθίους ἐπιστολὴν τοῦ Παύλου γραφὴν ὑπὸ τοῦ Ἐφραίμ, διότι ἢ τε συριακὴ καὶ ἢ ἀρμενικὴ ἐκκλησία ἐν τοῖς Κανονικοῖς βιβλίοις τῆς Κ. Διαθήκης κατέτασσον τὴν ἐπιστολὴν ταύτην. Ἐν τῷ ὑπομνήματι τούτῳ λοιπὸν λέγει ὁ Ἐφραίμ ὅτι «ὑπ' αὐτῶν (τῶν Βαρδεσανιτῶν) ἐγράφησαν καὶ ἀπόκρυφα, ἐν οἷς οὗτοι περιγράφοντες σημεῖα καὶ θαύματα τῶν Ἀποστόλων περιῶνται ἐπ' ὀνόματι αὐτῶν νὰ διαδώσωσι τὴν ἑαυτῶν ἀθεΐαν, ἣν αὐτοὶ οἱ Ἀπόστολοι εἶχον καταπολεμήσει»³. Προδήλωσε δὲ ταῦτα λέγων ὁ Ἐφραίμ ὑπαινίσσειται τὰς Πράξεις τοῦ Θωμᾶ. Ἐκ τούτων δὲ πάντων προκύπτει ὅτι ἔχομεν αὐτὰ ταῦτα τὰ πρωτότυπα εὐχαριστιακὰ ἄσματα τοῦ Βαρδεσάνου ἐν τοῖς ἀνωτέρω παρατεθεισῖν ἀνακρυσταῖσι στίχοις τῶν Πράξεων τοῦ Θωμᾶ.

Η'

Καίτοι δὲ ἑξακολουθεῖ εἰσεῖτι ἡ συζήτησις περὶ τῆς ἀρχικῆς γλώσσης τῶν περὶ ὧν λόγος Πράξεων καὶ ἄλλοι μὲν, ὡς εἶπομεν, ὑποστηρίζουσιν ὅτι ἑλληνιστὶ τὸ πρῶτον αὐταὶ ἐγράφησαν καὶ εἶτα ἐκ τῆς ἑλληνικῆς εἰς τὴν συριακὴν μεταφράσθησαν, ἄλλοι δὲ τοῦναντίον πρεσβεύουσιν ὅτι ἐκ τῆς συριακῆς εἰς τὴν ἑλληνικὴν μετηνέχθησαν, ἐγὼ κατ' ἐπανάληψιν τὰς Πράξεις ταύτας ἀναγνοὺς κατέληξα εἰς ὃ καὶ ὁ τελευταῖον περὶ τοῦ ζητήματος τούτου γράψας καθηγητὴς ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τῶν Παρισίων ἐμβριθῆς κριτικὸς Puesch¹ συμπέρασμα, ὅτι τὸ ἑλληνικὸν κείμενον τῶν Πράξεων τούτων δὲν φαίνεται ὅτι προῆλθεν ἐκ μεταφράσεως. Ἴδου λ.χ. ἐκ τῶν Πράξεων τούτων κήρυγμά τι τοῦ ἀποστόλου Θωμᾶ.

«Ἄνδρες καὶ γυναῖκες, παῖδες καὶ κόραι, νεανίσκοι καὶ παρθένοι, ἄκμαιοι καὶ γηραῖοι, εἴτε δοῦλοι εἴτε ἐλεύθεροι, ἀπέχεσθε τῆς πορνείας καὶ τῆς πλεονεξίας καὶ τῆς ἐργασίας τῆς γαστροῦ· ἐν γὰρ τούτοις τοῖς τρισὶ κεφαλαίοις γίνεται πᾶσα ἀνομία. Ἡ γὰρ πορνεία πηροῖ τὸν νοῦν καὶ τοὺς τῆς ψυχῆς ὀφθαλμοὺς σκοτίζει καὶ ἐμπόδιον γίνεται τῆς τοῦ σώματος πολιτείας εἰς ἀσθένειαν μετατιθεῖσα ὅλον τὸν ἄνθρωπον καὶ εἰς νόσον ἐμβάλλουσα ὅλον τὸ σῶμα. Ἡ δὲ ἀπληστία εἰς

1. Ἐνθα ἀνωτέρω.

2. P. Vetter «Der apocryphe dritte Korintherbrief» Wien 1894, 72.

3. Bardenhewer ἔνθα ἀνωτέρω 506 καὶ 583.

4. «Histoire de la littérature grecque chrétienne» Paris 1928, B' 30,6

φόβον καὶ αἰσχύνην καθίστησι τὴν ψυχὴν, ἐντὸς τοῦ σώματος ὑπάρχουσα καὶ διαρπαζούσα τὰ ἀλλότρια καὶ ταύτην τὴν ὑποψίαν ἔχουσα, μὴ ἀποδίδουσα τὰ ἀλλότρια τοῖς δεσπόταις αἰσχυρῶν. Ἡ δὲ ἐργασία τῆς κοιλίας εἰς φροντίδας καὶ μερίμνας καὶ λύπας ἐμβάλλει τὴν ψυχὴν, τοῦτο μεριμνῶσαν, μὴ ἄρα ἐνδεὴς γένηται καὶ τῶν πόρωνθεν αὐτῆς ὄντων θεαθῆ. Ἐπὶ τοίνυν ἀπαλλαγῆτε τούτων, γίνεσθε ἀφρόντιδες καὶ ἄλυποι καὶ ἄφοβοι καὶ παραμένει ὑμῖν ἐκεῖνο τὸ λεχθὲν ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος· Μὴ μεριμνήσητε εἰς τὴν αὔριον, ἡ γὰρ αὔριον μεριμνήσει ἑαυτῆς...». Ἴδου δὲ καὶ ἕτερον ἀπόσπασμα ἐκ τῶν Πράξεων τούτων.

«Καὶ ταῦτα εἰπόντος τοῦ ἀποστόλου τῷ νέῳ ἐκεῖνῳ πολὺς ὄχλος προσετίθετο. Ἀπιδὼν δὲ ὁ ἀπόστολος εἶδεν αὐτοὺς ἐπαίροντας ἑαυτοὺς, ἵνα αὐτὸν ἴδωσι, καὶ εἰς ὑψηλοὺς τόπους ἀνῆρχοντο, καὶ εἶπε πρὸς αὐτοὺς ὁ ἀπόστολος· Ἄνδρες, οἱ ἐλθόντες εἰς τὸ συνέδριον τοῦ Χριστοῦ καὶ θέλοντες εἰς τὸν Ἰησοῦν πιστεῦσαι, ἀπὸ τούτου τύπον λάβετε καὶ ἴδετε ὅτι, ἐὰν μὴ ὑψωθῆτε, ἐμὲ τὸν μικρὸν θεάσασθαι οὐ δύνασθε καὶ ὅμοιοι ὄντα με ὑμῶν κατοπεῦσαι οὐ δύνασθε. Εἰ οὖν ἐμὲ τὸν ὑμῖν ὅμοιοι ὄντα οὐ δύνασθε ἰδεῖν, ἐὰν μὴ ἐπάρητε ἑαυτοὺς ὀλίγον ἐκ τῆς γῆς, ἐκεῖνον τὸν ἐν ὕψει διατρίβοντα καὶ νῦν ἐν βᾶθει εὐρισκόμενον πῶς δύνασθε ἰδεῖν, εἰ μὴ πρότερον ἐπάρητε ἑαυτοὺς ἐκ τῆς προτέρας πολιτείας ὑμῶν καὶ τῶν πράξεων τῶν ἀνωφελῶν καὶ τῶν ἐπιθυμιῶν τῶν μὴ παραμενουσῶν καὶ τοῦ πλοῦτου τοῦ ἐνθάδε καταλιπνομένου καὶ τῆς κτήσεως τῆς ἐκ τῆς γῆς παλαιουμένης καὶ τῶν ἐνδυμάτων τῶν φθειρομένων καὶ τοῦ κάλλους τοῦ γηρῶντος καὶ ἀφανιζομένου... Ἄλλὰ μᾶλλον πιστεύσατε εἰς τὸν κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν, ὃν κηρύσσομεν ἡμεῖς, ἵνα ἡ ἐλπίς ὑμῶν εἰς αὐτὸν ἔσται καὶ ἐν αὐτῷ τὴν ζωὴν ἔχητε εἰς αἰῶνας αἰώνων, ἵνα αὐτὸς ὑμῖν συνοδοιπόρος γένηται ἐν ταύτῃ τῇ χώρᾳ τῆς πλάνης καὶ λιμὴν ὑμῖν γένηται εἰς ταύτην τὴν θορυβώδη θάλασσαν. Ἔσται δ' ὑμῖν καὶ πηγὴ βρύουσα ἐν ταύτῃ τῇ χώρᾳ τῇ διψαλέᾳ καὶ σηκὸς πλήρης βρώσεως ἐν τῷ τῶν πεινῶντων τόπῳ καὶ ἀνάπαυσις ταῖς ψυχαῖς ὑμῶν, ἰατρὸς δὲ καὶ τῶν σωμάτων».

Δὲν εἶμαι εἰδήμων τῆς γλώσσης τῶν Σύρων καὶ κατ' ἀκολουθίαν δὲν δύναμαι παραβάλλον τὰ δύο τῶν Πράξεων τοῦ Θωμᾶ κείμενα νὰ ἐξενέγκω ἔγκυρον γνώμην τασσόμενος ὑπὲρ τοῦ ἐλληνικοῦ ἢ ὑπὲρ τοῦ συριακοῦ πρωτοτύπου. Γινώσκω δ' ὅμως καὶ γινώσκω καλῶς τὴν ἐλληνικὴν γλῶσσαν ἐπὶ 50 ἤδη ἔτη αὐτὴν μελετῶν καὶ διδάσκων καὶ κείμενα ἐν τῇ γλώσσῃ ταύτῃ γεγραμμένα ἐκδίδων καὶ Γραμματικὴν καὶ Συντακτικὴν τῆς γλώσσης ταύτης συγγράφας, κατ' ἐπανάληψιν δ' ἀναγενοὺς τὰς Πράξεις ταύτας ἔκρινα αὐτὰς ὡς ἐν τῶν καλλίστων λογοτεχνημάτων τῶν πρώτων χριστιανικῶν χρόνων. Ὁ συγγραφεὺς τὸσον ὀμαλῶς καὶ ἀβιάστως μεταχειρίζεται τὴν ἐλληνικὴν, ὥστε ὁ λόγος αὐτοῦ χωρεῖ ὡς στρατιώτης θαρραλέος καὶ δὲν σύρεται ὡς κατησχυμμένος αἰχμάλωτος κατὰ τὴν εὐστοχωτάτην τοῦ Κοραῆ παρομοίωσιν. Ὁ ἐνθυμούμενος δὲ ὅτι κανονικῶς ἢ δοκίμου λογοτεχνικοῦ πρωτοτύπου συγγράμματος μετάφρασις, εἰς οἰανδήποτε καὶ ἂν γίνηται γλῶσσαν,

κατὰ πολὺ ὑπολείπεται τῆς γλώσσης τοῦ πρωτοτύπου, ἀποδεχόμενος ὡς μετάφρασιν τὸ ἑλληνικὸν τῶν Πράξεων κείμενον, ὀφείλει νὰ συναποδεχθῆ τότε ὅτι τὸ συριακὸν πρωτότυπον εἶναι εἰς λόγον τέχνης ἀνυπέροβλόν τι καλλίστευμα. Λογοτεχνικὰ δ' ὅμως καλλιτεύματα οὔτε οἱ Σύριοι οὔτε ἄλλοι τινὲς παρήγαγον κατὰ τὰ πρῶτα βήματα τῆς λογοτεχνικῆς αὐτῶν σταδιοδρομίας. Ἐκ τῆς συριακῆς δὲ γραμματολογίας μανθάνομεν ὅτι πρὸ τῆς συγγραφῆς τῶν Πράξεων τούτων ἐκ μὲν τῆς θύραθεν λογοτεχνίας τῶν Σύρων ἔχομεν μόνον βραχείας τινὰς ἐπιτυμβίους ἐπιγραφὰς καὶ ἐπιστολὴν τοῦ ἐκ Σαμοσάτων στωϊκοῦ φιλοσόφου Mara πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Σεραπίωνα, ἐκ δὲ τῆς χριστιανικῆς μόνης τὴν μετάφρασιν τῆς Π. Διαθήκης γενομένην περὶ τὰ μέσα τοῦ β' αἰῶνος¹. Διὰ τοῦς λόγους λοιπὸν τούτους καὶ ἐγὼ ἀσπάζομαι τὴν γνώμην τῶν φρονούντων ὅτι αἱ ἀπόκρυφοὶ Πράξεις τοῦ Θωμᾶ συνετάχθησαν τὸ πρῶτον εἰς γλῶσσαν ἑλληνικὴν καὶ ἐκ ταύτης εἶτα μετεγράφησαν εἰς συριακὴν. Βιβλίον θρησκευτικοῦ περιεχομένου πρὸς ἐποικοδομητικὸς σκοποὺς γραφὲν ἐν χώρα, ἐν ἣ πάντα τὰ ἄλλα ὁμοίου περιεχομένου βιβλία ἦσαν γεγραμμένα ἑλληνιστὶ καὶ εἰς τὴν γλῶσσαν ταύτην ὑπὸ τῶν λογιωτέρων τῆς χώρας κατοίκων ἀνεγινώσκοντο, πολὺ φυσικὸν εἶναι νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἐγράφη καὶ τοῦτο ἑλληνιστὶ. καὶ εἶτα διαδοθείσης τῆς φήμης αὐτοῦ ὡς ἀξιολόγου ἐποικοδομητικοῦ ἔργου ἐκρίθη καλὸν ἐκ τῆς ἑλληνικῆς νὰ μεταφρασθῆ εἰς τὴν συριακὴν χάριν τοῦ ἀμαθεστέρου πολλοῦ λαοῦ τῶν γηγενῶν Σύρων, οἵτινες δὲν θὰ ἠδύναντο βέβαια νὰ ἀναγνώσωσιν αὐτὸ ἐν τῇ ἑλληνικῇ γλώσσῃ.

Ἄλλὰ καὶ ἐκ τῆς ἀκολούθου ἔτι παρατηρήσεως ἐνισχύεται ἡ γνώμη τῶν φρονούντων ὅτι αἱ περὶ ὧν ὁ λόγος ἀπόκρυφοὶ Πράξεις τοῦ Θωμᾶ ἐγράφησαν τὸ πρῶτον ἐν τῇ ἑλληνικῇ γλώσσῃ. Ἐχουσιν εὐρεθῆ μέχρι τοῦδε ἀπόκρυφα ἔργα εἰς Ἄποστόλους ἀναφερόμενα ἐν συριακῇ γλώσσῃ 6, ἧτοι «Ἱστορία τοῦ ἁγίου Ἰωάννου ἐν Ἐφέσῳ», «Μετὰστασις τοῦ ἁγίου Ἰωάννου», «Περίοδοι τοῦ ἁγίου Φιλίππου», «Πράξεις τοῦ ἁγίου Ματθαίου», «Πράξεις τοῦ ἁγίου Ἀνδρέου», «Ἱστορία τῆς ἁγίας Θέκλης μαθητρίας τοῦ ἀποστόλου Παύλου», πάντα δὲ τὰ ἀπόκρυφα ταῦτα κατὰ τὴν ὁμολογίαν τῶν εἰδικῶν μετεφράσθησαν ἐκ τῆς ἑλληνικῆς εἰς τὴν συριακὴν². Δὲν εἶναι λοιπὸν λογικὸν νὰ δεχθῶμεν ὅτι καὶ τὸ ἔβδωμον τοῦ αὐτοῦ περιεχομένου ἀπόκρυφον ἔργον, αἱ Πράξεις τοῦ Θωμᾶ, μετεφράσθη καὶ τοῦτο ἐκ τῆς ἑλληνικῆς εἰς τὴν συριακὴν γλῶσσαν.

Θ'

Οἱ ἀνακρεόντιοι δ' ὅμως στίχοι τοῦ Βαρδεσάνου, ὡς καὶ τῶν ἑλληνικῶν ποιημάτων τοῦ Ἐφραίμ, εἶναι μὲν κανονικῶς ἑπτασύλλαβοι οἱ καταληκτικοὶ καὶ ὄκτασύλλαβοι οἱ ἀκατάληκτοι, ἡ ὁμοτονία δ' ὅμως ἐν αὐτοῖς δὲν παρατηρεῖται. Ἐν ᾧ δηλαδὴ περιεμνομεν πρῶτον μὲν

1. Chabot «Littérature syriaque» 18—19.

2. Duval «La littérature syriaque» 89.

ὅτι μετὰ τὴν ἐξίσωσιν τῶν μακρῶν καὶ τῶν βραχείων συλλαβῶν τῶν ἰσογρόνων γεγενημένων κατὰ τὸν γ' καὶ δ' αἰῶνα, ὅτε τὰ ποιήματα ταῦτα ἐγράφοντο, τὰς μακρὰς συλλαβὰς τῶν ἰάμβων τοῦ ἀνακρεοντείου στίχου, ἤτοι τὰς θέσεις, θὰ ἀντικαθίστων συλλαβαὶ φέρουσαι τὸν λογικὸν τῶν λέξεων τόνον, τὰς δὲ ἄρσεις θὰ ἀντικαθίστων ἄτονοι συλλαβαί, τοῦτο μὲν σπανίως παρατηρεῖται, συνήθως δ' ὁ λογικὸς τόνος δὲν εὑρίσκεται εἰς τὴν δευτέραν, τὴν τετάρτην καὶ ἕκτην συλλαβὴν τοῦ καταληκτικοῦ καὶ εἰς τὴν δευτέραν, τετάρτην, ἕκτην καὶ ὀγδόην τοῦ ἀκαταλήκτου Ἐφραιμείου ἀνακρεοντείου. Ἴδου λ.χ. αἱ πρώται τέσσαρες στροφαὶ τοῦ εἰς τὸν Ἀβραάμ καὶ Ἰσαάκ λόγου·

1. Ἀποικίζει ὁ Θεὸς
τὸν δίκαιον Ἀβραάμ
ἐκ τῶν συγγενῶν αὐτοῦ
καὶ πάντων τῶν ἰδίων.
2. Καὶ ἦν ἐπ' ἄλλοδαπῆς
ἐγκαρτερῶν τοῖς δεινοῖς
τὴν τῆς ὑποσχέσεως
περιμένων ἐλπίδα.
3. Βάσανος προσάγεται
πολλὴ τῷ πατριάρχη,
δι' ἧς ἡ βεβαιότης
ἡ πρὸς Θεὸν ἐδείχθη.
4. Χρόνος διέβη πολὺς·
ἡ νεότης ὡς ἄνθος
λοιπὸν ἐμαραίνεται·
τὸ γῆρας ἐπὶ θύραις.

Ἐπὶ τῶν 16 τούτων καταληκτικῶν ἀνακρεοντείων στίχων παρατηροῦμεν ὅτι ἐν δυσὶ μόνοις, τῷ τετάρτῳ τῆς α' καὶ τῆς γ' στροφῆς, ὁ λογικὸς τόνος ἀντικατέστησε τὰς μακρὰς τοῦ παλαιοῦ ἀνακρεοντείου, ἐν δὲ τοῖς λοιποῖς ἀλλαχού μὲν μίαν μόνην ἢ δύο μακρὰς ἀντικαθιστάσι λογικοὶ τόνοι, ἐν δυσὶ δέ, τῷ πρώτῳ τῆς α' καὶ τῆς γ' στροφῆς, οἱ λογικοὶ τόνοι πρὸς οὐδεμίαν θέσιν ἀνεκρεόντειον ἀντιστοιχοῦσι.

Τὸ αὐτὸ δὲ παρατηρεῖται καὶ ἐν τοῖς ἀκαταλήκτοις στίχοις τῶν ὀλίγων στροφῶν, αἵτινες ἀναγινώσκονται ἐν τῷ ποιήματι τούτῳ, ἔξ ὧν παραλαμβάνομεν τέσσαρας λεγομένας ὑπὸ τῆς Σάρρας πρὸς τὸν Ἀβραάμ περὶ τοῦ Ἰσαάκ·

1. Εἰ μέλλεις ὠθεῖν τὸ ξίφος
εἰς τὸν λαιμὸν τοῦ φιλάτου,

- ἔμὲ πρῶτον ἀπόκτεινον
 μεγίστην μοι χάριν διδούς.
2. Κοινὸν γενέσθω τὸ χῶμα,
 κοινὸν δὲ καὶ τὸ μνημεῖον·
 κοινὴ κόπρις καλυψάτω
 τῶν ἀμφοτέρων τὸ σῶμα.
3. Κοινὸς θάνατος γενέσθω
 τῆς στείρας καὶ τοῦ ἐξ αὐτῆς·
 κοινὴ στήλη διηγείσθω
 τὸ πάθος τῶν ἀμφοτέρων.
4. Μὴ ἴδῃ Σάρρας ὀφθαλμοὺς
 τὸν Ἀβραὰμ παιδοκτόνον
 μηδὲ παιδοκτονούμενον
 χερσὶ πατρὸς τὸν Ἰσαάκ.

Καὶ ἐν τοῖς 16 δὲ τούτοις ἀκαταλήκτοις ἀνακρεοντείοις παρατηροῦμεν ὅ,τι καὶ ἐν τοῖς προηγουμένοις 16 καταληκτικοῖς μετὰ τῆς διαφορᾶς ταύτης, ὅτι ἐν οὐδενὶ τῶν 16 ἀκαταλήκτων τὰς τέσσαρας θέσεις κατὰ τὴν παλαιὰν προσωδίαν ἀντικατέστησαν οἱ τόνοι κατὰ τὴν τονικὴν ῥυθμοποιίαν, ἀλλ' ἐν τισὶ μὲν τὰς τρεῖς, ἐν τισὶ δὲ τὰς δύο καὶ ἐν τισὶ μίαν μόνην.

Δεύτερον δὲ παρατηροῦμεν ἐν τοῖς ᾄσμασι τούτοις, ὅτι ἢ κατὰ τοὺς κατόπιν χρόνους τῆς ἀκμῆς τῆς ὕμνογραφίας κανονικῶς ἐν τοῖς στίχοις ἀπαντῶσα ὁμοτονία, καθ' ἣν ἐν τε τοῖς κατὰ στίχον καὶ τοῖς κατὰ σχέσιν ποιήμασιν ὅσους ῥυθμικοὺς τόνους ἔχει ὁ πρῶτος στίχος, τοὺς αὐτοὺς ἔχουσι καὶ πάντες οἱ ἄλλοι ἐν τοῖς κατὰ στίχον ποιήμασιν, ἐν δὲ τοῖς κατὰ σχέσιν ὅσους ῥυθμικοὺς τόνους ἔχει ἕκαστος στίχος τῆς στροφῆς, τοσοῦτους ἔχει καὶ ὁ ἀντίστοιχος στίχος τῆς ἐπομένης στροφῆς, ἢ ὁμοτονία, λέγω, αὕτη δὲν εὔρηται ἐν τοῖς ᾄσμασι τούτοις.

Τὸ αὐτὸ δὲ παρατηρεῖται καὶ ἐν ἀνακρεοντείοις ποιήμασιν ἄλλων ποιητῶν τῆς τονικῆς ῥυθμοποιίᾳ καὶ οὐχὶ τῆς προσωδιακῆς χρησαμένων. Ποιητοῦς ὁ Ναζιανζηνός, ὁ σύγγραφορ τῶν Ἐφεσίων (320—390), ὅστις ἐποίησε μὲν πολλὰ ποιήματα κατὰ τὴν προσωδιακὴν, ἐποίησε δὲ καὶ τινὰ κατὰ τὴν τονικὴν ῥυθμοποιίαν, ἐν τοῖς δευτέροις τούτοις φυλάττει μὲν καὶ οὗτος πανταχοῦ τὴν ἰσοσυλλαβίαν ἐν τοῖς ἀνακρεοντείοις, οὐχὶ δὲ καὶ τὴν ὁμοτονίαν. Ἴδου λ.χ. οἱ ἔνδεκα πρῶτοι στίχοι τοῦ εἰς Χριστὸν ὕμνου αὐτοῦ ἐν ἀκαταλήκτοις ἀνακρεοντείοις:

Σὲ τὸν ἀφθιτον μονάρχην
 δὸς ἀνυμνεῖν, δὸς αἰεῖδειν,
 τὸν ἀνακτα, τὸν δεσπότην,
 δι' ὃν ὕμνος, δι' ὃν αἶνος,

- 5 δι' ὃν ἀγγέλων χορεία,
 δι' ὃν αἰῶνες ἄπανστοι,
 δι' ὃν ἥλιος προλάμπει,
 δι' ὃν δρόμος ὁ σελήνης,
 δι' ὃν ἄστρον μέγα κάλλος,
 10 δι' ὃν ἄνθρωπος ὁ σεμνὸς
 ἔλαχε νοεῖν τὸ θεῖον.

Τὸ αὐτὸ δὲ παρατηρεῖται καὶ ἐν ἄλλῳ τοῦ Γρηγορίου ποιήματι εἰς τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν, οὐτινος παρατίθεμεν τοὺς ἕξ πρώτους στίχους:

*Τί σοι θέλεις γενέσθαι;
 ψυχὴν ἔμην ἐρωτῶ.
 Τί σοι μέγ' ἢ τί μικρὸν
 τῶν τιμίων βροτοῖσι;
 Ζήτει μόνον τι λαμπρὸν
 καὶ δώσομεν προθύμως.*

Ἐν τῷ «περὶ παρθενίας» ὅμως ποιήματι τοῦ Γρηγορίου, ἐν τῷ ὁποίῳ, κατὰ στίχον καὶ τούτῳ πεποιημένῳ, ἕκαστος στίχος διαιρεῖται εἰς δύο ἡμιστίχια ἀνακρεόντεια, τὰ πλεῖστα μὲν καταληκτικά, τινὰ δὲ ἀκατάληκτα, παρατηροῦμεν ὅτι ἐφαρμόζεται ἤδη κανονικῶς ὁ ὀρθομικρὸς τόνος ἐν τῷ τέλει τοῦ δευτέρου ἡμιστιχίου, ἔνθα τονίζεται πάντοτε ἢ προτελευταία συλλάβῃ. Ἴδου οἱ ὀκτὼ πρώτοι στίχοι τοῦ ποιήματος τούτου:

*Παρθένε νύμφη Χριστοῦ, / δόξαζέ σου τὸν νυμφίον.
 αἰεὶ κάθαιρε σαυτὴν / ἐν λόγῳ καὶ σοφίᾳ,
 ἵνα λαμπρὰ τῷ λαμπρῷ / συζήσης τὸν αἰῶνα
 κρείσσων γὰρ αὕτη πολλὴ / τῆς φθαρτῆς συζυγίας.
 Ἐν σώματι τὰς νοερὰς / δυνάμεις ἐμιμήσω,
 ἀγγελικὴν ἐπὶ τῆς γῆς / μετῆλθες πολιτείαν.
 Δεσμὸς ἐνταῦθα καὶ λύσις / καὶ σώματ' ἐκ σωμάτων
 ἄνω δὲ ἐκάστη μονὰς / οὔποτε λυομένη.*

Καὶ ἐν ἄλλῳ δὲ ποιήματι εἰς τὸν τίμιον Σταυρὸν (ποιητοῦ μὲν ἀγνώστου, πιθανώτατα δὲ τῆς δ' καὶ τούτου ἑκατονταετηρίδος), ἐκ 48 στίχων συγκειμένῳ κατ' ἀλφαβητικὴν ἀκροστιχίδα ἀνά δύο στίχους, ἕκαστος στίχος διαιρεῖται εἰς 2 ἡμιστίχια, τὸ α' ἑξασύλλαβον, τὸ β' ὀκτασύλλαβον, ἥτοι ἀνακρεόντειον ἀκατάληκτον, κανονικῶς δὲ πάντοτε ἢ τελευταία λέξις ἑκάστου στίχου τονίζεται εἰς τὴν προπαραλήγουσαν, ἥτοι σχηματίζει τονικὸν δάκτυλον. Ἴδου οἱ ἕξ πρώτοι στίχοι τοῦ ποιήματος τούτου:

1. Παρὰ W. Meyer ἐνθα ἀνωτέρῳ B', 153.

*Ἀρχοντες Ἑβραίων/ Φαρισαῖοι παράνομοι
κατὰ τοῦ Σωτῆρος/ πονηρὰ βουλευσάντο.
Βαραββᾶν ἠτήσαντο²/ οἱ φονεῖς τὸν δμοφρονα,
τὸν δὲ εδεργέτην/ σταυρωθήτω ἐκραύγαζον.
Γέγονας κατάρα/ ἐκόνσιως, μακρόθυμε,
ἴν' ἐξαγοράσης/ τῆς κατάρας τὸν ἄνθρωπον.*

I'

Εἶναι δὲ ἀξία πολλῆς προσοχῆς ἡ παρατήρησις αὕτη, ὅτι ἐν τοῖς πρώτοις κατὰ τὴν τονικὴν ὀρθομοποιίαν ποιήμασιν, ἐν ᾧ κατ' ἀρχὰς μόνῃ ἢ ἰσοσυλλαβία τῶν στίχων κανονικῶς τηρεῖται, ὁ δὲ τονισμὸς τῶν λέξεων εἶναι ὄλως ἐλεύθερος, κατόπιν ἀπὸ τοῦ δ' αἰῶνος ἀρχεται ἐπικρατοῦσα κανονικῶς καὶ ἡ ὁμοτονία ἐν τῷ τέλει τῶν στίχων. Δεικνύει δηλαδὴ τοῦτο, ὅτι ἀρχῆθεν ἡ ἐκκλησιαστικὴ ποίησις ἦτο μελωδικὴ καὶ ὅτι οἱ νόμοι τῆς ὀρθομοποιήσεως ἀνεπτύχθησαν ἐν τῇ ᾠδῇ, ἐν ἣ οἱ τόνοι τῶν λέξεων ἐξημαυροῦντο καὶ ἀπεκρῦπτοντο ὑπὸ τῶν ποικίλων τὴν τάξιν φθόγγων τοῦ μέλους. Ἐψάλλοντο δηλαδὴ ἐν ταῖς ἱεραῖς συνάξεσι τὰ πρῶτα χριστιανικὰ ποιήματα, τὰ εὐχαριστιακά, καὶ δὲν ἀνεγινώσκοντο ἀπλῶς, οὕτω δ' ἀποδεικνύεται ὀρθῆ ἡ παρατήρησις τοῦ μεγάλου λειτουργικοῦ Συμεῶν τοῦ Θεσσαλονίκης, ὅτι ἐκτὸς τῶν εὐχῶν τοῦ ἱερέως καὶ τῶν αἰτήσεων τοῦ διακόνου πάντα τᾶλλα ἐν ταῖς ἱεροτελεστείαις ἐψάλλοντο³. Ὅτι δὲ κατόπιν οὐχὶ ἐν ἄλλῃ θέσει τοῦ στίχου, ἀλλ' ἐν τῷ τέλει αὐτοῦ τὸ πρῶτον ἡ ὁμοτονία ἐν τοῖς ποιήμασιν ἐφηρομόσθη, εἶναι καὶ τοῦτο προσοχῆς ἀξίον. Ἀποδεικνύεται δηλαδὴ ἐκ τούτου ὅτι, ὅπως παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἕλλησιν οἱ τοῦ κάλλους τοῦ λόγου ἐπιμελούμενοι ῥήτορες καὶ ἄλλοι συγγραφεῖς μετεχειρίζοντο εὐρυθμὸν λόγον, οὕτω καὶ οἱ μετὰ τὸν Μ. Ἀλέξανδρον Ἕλληνες συγγραφεῖς εὐρυθμὸν καὶ οὕτοι λόγον προσεπάθουν νὰ μεταχειρίζονται. Καὶ οἱ μὲν ἀρχαῖοι κατὰ τὴν παρατήρησιν τοῦ Ἀριστοτέλους⁴ προέκρινον ἐν τοῖς λόγοις τὸν παιᾶνα, ὅστις ἐκ πέντε πρώτων χρόνων συγκείμενος, ὅταν μὲν ἔχη τὸ σχῆμα —υ—, καλεῖται κρητικός, ὅταν δ' ἔχη τὸ σχῆμα υ—, καλεῖται βακχεῖος, παλιμβάκχεος δέ, ὅταν ἔχη τὸ σχῆμα —υ.

Ταυτὴν δὲ τοῦ Ἀριστοτέλους τὴν παρατήρησιν ἐπιβεβαιῶν Διονύσιος δ' Ἀλικαρνασσεύς⁴ ὡς παράδειγμα προσάγει τὸ προοίμιον τοῦ ὑπὲρ τοῦ Κτησιφῶντος λόγου τοῦ Δημοσθένους, ἔνθα καθορᾷ «μετὰ τὴν προσαγόρευσιν τῶν Ἀθηναίων εὐθέως τὸν κρητικὸν ὀρθμόν... οὐκ αὐτόσχεδῶς μὰ Δία, ἀλλ' ὡς οἷόν τε μάλιστα ἐπιτετηδευμένως δι' ὄλου τοῦ κόλου πλεκόμενον τούτου, τοῖς θεοῖς εὐχομαι πᾶσι καὶ πάσαις καὶ

1. Γραπτέον διὰ τὸ μέτρον ἠτοῦντο.

2. Περί μυστηρίων μέ.

3. Ἐν τῇ Ῥητορικῇ γ', 8.

4. «Περί συνθέσεως ὀνομάτων» Β', 130 ἐκδ. Usener et Radermacher.

τῆ πόλει καὶ πᾶσιν ὑμῖν τσαύτην ὑπάρξαι μοι παρ' ὑμῶν εἰς τουτονὶ τὸν ἀγῶνα». Ὅτε δὲ κατόπιν ἐξισώθησαν τὰ μακρὰ καὶ τὰ βραχέα φωνήεντα ἐν τῇ γλώσση καὶ ἡ τονικὴ ῥυθμοποιία ἀντικατέστησε τὴν παλαιὰν προσωδιακὴν, ὁ τονικὸς δάκτυλος ἦτο ὁ συνήθης ῥυθμὸς ἐν τῇ ἐντέχνῳ βυζαντιακῇ πεζογραφίᾳ, ὡς ὀρθῶς παρατήρησε πρῶτος ὁ Βουινγ¹, ἀνέπτυξε δὲ κατόπιν καὶ λεπτομερέστερον διετύπωσε τὸν ῥυθμικὸν τοῦτον τῆς πεζογραφίας κανόνα ὁ W. Meyer². Ὅτι δ' ὅμως ἡ χρῆσις τοῦ ῥυθμοῦ τούτου δὲν περιορίζεται εἰς δώδεκα μόνους αἰῶνας (γ'—ιε), ὡς ἐπίστευεν ὁ Meyer, ἀλλ' ἀρχεται μὲν ἤδη ἀπὸ τοῦ Πλάτωνος, ἐξακολουθεῖ δὲ καὶ μέχρι τῆς σήμερον ἐν τοῖς δοκίμοις ἡμῶν λογοτέχναις καὶ συχνὰ μὲν αἱ προτάσεις, συχνότερον δὲ τὰ κῶλα καὶ συχνότατα αἱ περίοδοι τοῦ λόγου καταλήγουσιν εἰς δύο τονικοὺς δακτύλους ἢ εἰς δάκτυλον καὶ τροχαῖον, τὸν καλούμενον ὑπὸ τῶν μετρικῶν ἐπισύνθετον δακτυλοτροχαῖον ἔχοντα τὸ σχῆμα —υυ—υ, τοῦτο παρετήρησα μὲν ἤδη ἐν τοῖς «Ἀποκαλυπτικοῖς»³, θ' ἀναπτύξω δὲ διὰ μακρῶν προσεχῶς ἐν εἰδικῇ περὶ τοῦ εὐρύθμου λόγου τῶν Ἑλλήνων μελέτῃ μου.

ΙΑ'

Ὅτι δὲ καὶ ἡ λατινικὴ ἐκκλησιαστικὴ ποίησις ἐν τῇ μετρικῇ κατασκευῇ τῶν στίχων ὄφειλε ν' ἀκολουθήσῃ τῷ ἑλληνικῷ παραδείγματι, εἶναι προφανές. Ἀφ' οὗ πρὸ τοῦ Χριστοῦ τὰ λατινικὰ λογοτεχνικὰ ἔργα κατὰ τὸ πλεῖστον εἶναι κατὰ μίμησιν ἑλληνικῶν προτύπων πεποιημένα, μετὰ Χριστὸν δὲ ἐν πάσαις ταῖς ἐκκλησίαις τῆς Δύσεως μέχρι πού τοῦ τέλους τοῦ γ' αἰῶνος τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης χοῆσις ἐγένετο, Ἑλληνες δ' ἐπίσκοποι ἐκόσμουσαν τὰς ἐκκλησίας τῆς Ῥώμης, τῶν Λουγδούνων καὶ ἄλλων τῆς Δύσεως πόλεων, τὰ ἑλληνικὰ δὲ συγγράμματα τῆς τε θύραθεν καὶ τῆς χριστιανικῆς γραμματείας καὶ οἱ μὴ Ἑλληνες τὸ γένος πεπαιδευμένοι ἄνδρες τῆς Δύσεως ἐμελέτων καὶ τινες τούτων καὶ ἑλληνιστὶ ἔγραφον, ἐπόμενον ἦτο ὅτι καὶ οἱ πρῶτοι λατῖνοι ἐκκλησιαστικοὶ ποιηταὶ κατ' ἀνάγκην ἑλληνικὰ ἐκκλησιαστικὰ ποιήματα θὰ ἐμιμοῦντο ἐν τοῖς ἔργοις αὐτῶν. Τοσοῦτω δὲ μᾶλλον ἦτο εὐπρόσδεκτος εἰς τὰς ἐκκλησίας τῆς Δύσεως ἡ νέα στιχουργία τῆς τονικῆς ῥυθμοποιίας ἢ εἰσαχθεῖσα εἰς τὰς ἐκκλησίας τῆς Ἀνατολῆς, ὅσω καὶ οἱ Λατῖνοι ἀρχικῶς ἔγραφον τὰ ποιήματα αὐτῶν οὐχὶ κατὰ τὴν ποσότητα τῶν συλλαβῶν, ἀλλὰ κατὰ τὸν τόνον τῶν λέξεων. Καὶ ὅτε δὲ ὕστερον περὶ τὸ 240 π. Χ. ὁ Λίβιος Ἀνδρόνικος εἰσήγαγεν εἰς τὴν λατινικὴν ποίησιν τὰ ἑλληνικὰ μέτρα καὶ τῶν μέτρων τούτων ἐποιούντο χρῆσιν οἱ δόκιμοι Λατῖνοι ποιηταί, πάλιν ὠρισμένα μέτρα ἐπὶ ὠρισμένων χωρῶν εἶχον συμπίπτοντα τὸν ῥυθμικὸν τόνον τῷ λογικῷ.

1. «Poètes et Mélodes» Nimes 1886.

2. Ἐνθα ἀνωτέρω Β', 202 καὶ ἐξῆς.

3. Ἐν τῇ «Ἀθηνᾶ» μζ', 16.

Βραδύτερον δὲ κατὰ τοὺς αὐτοκρατορικοὺς χρόνους περὶ τὸ ζήτημα τῆς μετρικῆς δεινὸς διεξήγετο ἀγὼν μεταξύ τῶν Λατίνων ποιητῶν, ἔξ ὧν οἱ μὲν ἀρχαῖζοντες, οἱ *poetae docti* λεγόμενοι, αὐστηρῶς ἐτήρουν τοὺς κανόνες τῆς προσφωδιακῆς μετρικῆς κατὰ τοὺς παλαιοὺς δοκίμους ποιητάς, οἱ δὲ νεωτερίζοντες, οἱ *poetae rustici* καλούμενοι, ἀπένεμον καὶ τοῖς λογικοῖς τόνοις σημασίαν τινὰ ἐν τῇ ῥυθμοποιίᾳ. Ἐκρίθη δ' ὁ ἀγὼν ὀριστικῶς ὑπὲρ τῶν νεωτεριζόντων, ὅτε ἀναφανεῖσαν ἐν τῇ Ἀνατολῇ τὴν τονικὴν ῥυθμοποιίαν ἐν ἅσμασι χριστιανικοῖς παρέλαβον αὐτὴν ἐκ τῆς Ἀνατολῆς καὶ οἱ χριστιανοὶ τῆς Δύσεως.

Πράγματι δὲ ὁ πρῶτος τῶν Λατίνων χριστιανῶν ποιητῶν Ἰλαρίος ὁ ἐπίσκοπος Πικταβίου (315—367), ὅστις κατὰ τὸν Ἰσίδωρον τὸν Σεβίλλης¹ ἐν τῇ Δύσει «*hymnorum carmine floruit primus*», ἔξορισθεὶς εἰς Φρυγίαν τῷ 356 ὑπὸ τοῦ ἀρειανίζοντος αὐτοκράτορος Κωνσταντίου ἐπὶ τέσσαρα ἔτη διέμεινεν ἐκεῖ. Ἑλληνομαθῆς δ' ὢν καὶ ἀναγινώσκων τοὺς ἕμνους τῶν ἀρειανῶν, οἵτινες διὰ τῶν ποιητικῶν θεληγῆτρων διέδιδον ἀποτελεσματικώτερον εἰς τοὺς πιστοὺς τὰς κακοδόξους αὐτῶν διδασκαλίας, ἐπανελθὼν εἰς Γαλλίαν κατόπιν τῷ 360 ἐποίησε καὶ αὐτὸς ἕμνους ἐν γλώσσῃ λατινικῇ, δι' ὧν ὑπεστήριξε τὰ ὀρθὰ τῆς Ἐκκλησίας δόγματα κατὰ τῶν ἀρειανῶν, ἀκριβῶς ὡς ἔπραξεν ὁ σύγχρονος αὐτῷ Ἐφραίμ ἐν Μεσοποταμίᾳ. Καὶ δὲν περιῆλθε μὲν μέχρῃς ἡμῶν ὀλόκληρον τὸ βιβλίον τῶν ἕμνων (*Liber hymnorum*), ὅπερ ἀναφέρει ὁ Ἰερώνυμος², ἀλλ' οἱ ὀλίγοι ἕμνοι οἱ ἔξ αὐτοῦ περισωθέντες καὶ οἱ ἐσχάτως κατὰ τὸ 1887 τρεῖς νέοι ἀνακαλυφθέντες μαρτυροῦσιν ὅτι τοῦ ἀνακρεοντείου μέτρου χρῆσιν ἐποίησατο καὶ ὁ πρῶτος οὗτος τῶν χριστιανῶν τῆς Δύσεως ποιητῶν, ἂν μὴ ἐν πᾶσι, πάντως δ' ὅμως ἐν τοῖς πλείστοις ἕμνοις αὐτοῦ. Οἱ ἕμνοι αὐτοῦ «*Lucis largitor optime*», «*Ante saecula qui manes*», «*Adae carnis gloriosa*», «*Lucis creator splendide*» εἶναι εἰς ἑπτασυντάκτους καὶ ὀκτασυντάκτους ἰαμβικῶν ἢ τροχαϊκῶν ῥυθμοῦ ἀνακρεοντείου στίχους³.

Ἐπειδὴ δ' ὅμως οἱ ἕμνοι τοῦ Ἰλαρίου πρὸς λειτουργικὴν χρῆσιν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ φαίνεται ὅτι δὲν εἰσῆχθησαν, εἰ καὶ ὑπὸ τῆς ἐν Τολέδῳ συνόδου τοῦ 633 ὡς «*in laudem Dei atque apostolorum et martyrum triumphos compositi esse*» ἐκρίθησαν⁴, πολλοὶ δὲ τῶν νεωτέρων κριτικῶν τοὺς πλείστους τῶν περισωθέντων αὐτῶν ἕμνων ὡς οὐχὶ ὑπὸ τοῦ Ἰλαρίου πεποιημένους ἀπέδειξαν, κοινῶς νῦν εἶναι

1. «*De eccles. offic.*» α', 6.

2. «*De viris illustribus*» 100.

3. *Corpus scriptorum ecclesiasticorum latinorum* τῆς Βιέννης τόμ. 65ος—Bardenhewer ἐνθα ἀνωτέρω Γ', 367 καὶ ἐξῆς—Labriolle «*Histoire de la littérature latine chrétienne*» Paris 1924 330—Cayré «*Précis de Patrologie*», Paris 1927, A' 349—Cabrol «*Le livre de la prière antique*» Tours 1929 143—Δ. Μπαλάνου «*Πατρολογία*» 436.

4. Mansi «*Concilia*» X, 662.

παραδεδεγμένη ἢ γνώμη ὅτι ὁ πρῶτος εἰσαγωγὸν τὸ ἐκκλησιαστικὸν ἄσμα εἰς τὴν Δύσιν εἶναι ὁ περικλεῆς τῶν Μεδιολάνων ἐπίσκοπος Ἀμβρόσιος, ὅστις τὸν ἐπιασύλλαβον καὶ ὀκτασύλλαβον στίχον καὶ οὗτος μετεχειρίσθη ἐν ταῖς στροφαῖς τῶν ποιημάτων αὐτοῦ, στίχους δηλαδὴ, πρὸς οὓς παλαιότερον εἶχον ἐξοικειωθῆ τὰ ὄντα τῶν ἀκροατῶν του. Δὲν ἔκαυχᾶτο ὁ Ὅρατιος, ὅτι πρῶτος αὐτὸς εἰσήγαγεν εἰς τὸ Λάτιον τὸν ἰαμβικὸν τοῦ Ἀρχιλόχου ὕμνον, γράφων ἐν ταῖς Ἐπιστολαῖς αὐτοῦ

. . . *Parios ego primus iambos
ostendi Latio, numeros animosque secutus
Archilochi, non res et agentia verba Lycamben*¹.

Καὶ παλαιότερον δὲ τοῦ Ὅρατίου οἱ Λατῖνοι δὲν ἤκουον τὸν καταληκτικὸν ἀνακρεόντειον ἐν τῷ ἡμιστιχίῳ τοῦ Σατορνίου καλουμένου στίχου, ὡς λ.χ.

*Dabunt malum Metelli| Naevio poetae
Summas opes qui regum| regias refregit.*

Εἰς τοιοῦτον λοιπὸν μέτρον ἐξοικειωμένοι οἱ ἀναγινώσκοντες τὰ ποιήματα τοῦ Ἀμβροσίου ἢ ἀκούοντες αὐτὰ ψαλλόμενα ἐπ' ἐκκλησίας φυσικὰ δὲν θὰ ἠσθάνοντο ὅτι καινὰ δαιμόνια εἰσήγεν ὁ ἱερός ἀνὴρ εἰς τὸ τελετουργικὸν τῆς χριστιανικῆς ἐκκλησίας. Ἴδου λ.χ. αἱ πρῶται στροφαὶ τριῶν ἁσμάτων αὐτοῦ, τοῦ α' «Ad galli cantum», τοῦ β' «In aurora» καὶ τοῦ γ' «In natali beatorum martyrum»

α' — *Aeterne rcrum conditor,
noctem diemque qui regis
et temporum das tempora,
ut alleves fastidium.*

β' — *Splendor paternae gloriae
de luce lucem proferens,
lux lucis et fons luminis,
diem dies illuminans,*

γ' — *Aeterna Christi munera
et martyrum victorias
laudes ferentes debitas
laetis canamus mentibus.*

Ἐν τοῖς κατὰ τὴν τονικὴν δὲ ὕμνοποιίαν ἐπιασυλλάβοις καὶ ὀκτασυλλάβοις στίχοις τοῦ Ἀμβροσίου, τοῖς τε κατὰ τὸν ἰαμβικὸν καὶ τοῖς κατὰ τὸν τροχαϊκὸν ὕμνον πεποιημένοις, εἰ καὶ συχνὰ οἱ ὕμνικοὶ τόνοι πίπτουσιν ἐπὶ μακρὰς συλλαβάς, ὅμως κατ' ἀρχὴν δὲν τηρεῖται ἡ παλαιὰ προσῳδία, ὅθεν δύναται τις νὰ εἰκάσῃ ὅτι οἱ πόδες ἔχουσι μὲν

1. Epistolae A' 19—23.

θύμῳ τροχαϊκόν, οὐχὶ δὲ καὶ μέγεθος οἶον τὸ τοῦ παλαιοῦ τροχαίου, τουτέστι τρίσημον, τῆς θέσεως πιθανῶς ἐξισουμένης τῇ ἄρσει, ὡς ὀρθῶς παρατήρησεν ὁ Σεμιτέλος¹.

Ὅσον δὲ προσφιλὴς ἦτο ὁ ἀνακρεόντειος στίχος εἰς τοὺς ἐκκλησιαστικούς ποιητὰς τῆς Ἀνατολῆς ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς ὑμνογραφίας μέχρι καὶ τῆς παρακμῆς αὐτῆς, τοσοῦτον ἦτο προσφιλὴς καὶ τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς ποιηταῖς τῆς Δύσεως καθ' ἅπασας τὰς περιόδους τῆς ὑμνογραφικῆς παραγωγῆς αὐτῆς. Ἐν μὲν τῇ Ἀνατολῇ πλεῖστα μὲν ποιήματα εἴτε κατὰ στίχον εἴτε κατὰ σχέσιν εἰς ἀνακρεοντεῖους στίχους εἶναι πεποιημένα, ἐκ τῶν ἀνομοιοστροφῶν δὲ τὰ τε ἑτερόστροφα καὶ τὰ ἀλλοιόστροφα οὐκ ὀλίγα εἰς τοιοῦτους στίχους ἀναγινώσκονται καὶ ἐν τοῖς πολυστίχοις δὲ ἰδιωμέλοις ἢ ἄλλοις τροπαρίοις πλειστάκις ἀνακρεόντειοι στίχοι εὗρονται καὶ τὸ ἀρχαιότατον δὲ καὶ πασίγνωστον ἀναστάσιμον ἀπολυτίκιον τοῦ Πάσχα

*Χριστὸς ἀνέστη ἐκ νεκρῶν
θανάτῳ θάνατον πατήσας
καὶ τοῖς ἐν τοῖς μνήμασι
ζωὴν χαρισάμενος*

ἀνακρεόντειον ὅλον εἶναι μετ' ἀκαταλήκτου μὲν τοῦ α' στίχου, ὑπερκαταλήκτου δὲ τοῦ β', καταληκτικοῦ δὲ τοῦ γ' καὶ τοῦ δ'.

Κατὰ τὸν ὅμοιον δὲ τρόπον καὶ ἐν τῇ Δύσει εὐθὺς μετὰ τὸν ἱερὸν Ἀμβρόσιον χρῆσιν τοῦ στίχου τούτου ἐποίησαντο ὁ Aurelius Prudentius († 405), ὁ Caelius Sedulius († περὶ τὸ 450), ὁ Venantius Fortunatus († 600), ὁ Πάπας Γρηγόριος ὁ Α' († 604), ἔπειτα δὲ ἄλλοι κατὰ τὸν ζ' καὶ ἠ' αἰῶνα, ὧν ἄγνωστα μὲν τὰ ὀνόματα, γνωστὰ δὲ τὰ εἰς ἀνακρεοντεῖους στίχους ποιήματα. κατόπιν δὲ κατὰ τὸν θ' αἰῶνα ὁ Magnentius Rabanus Maurus († 856) καὶ ἄλλοι κατόπιν ἀγνώστων ὀνομάτων ποιηταί, κατὰ τὸν ια' αἰῶνα ὁ ἐπίσκοπος Carthres Fulbertus († 1028), ὁ Wipo († 1050) καὶ ἄλλοι, κατὰ τὸν ιβ' ὁ Adam St. Victoris († 1192), κατὰ τὸν ιγ' ὁ Philippus de Grève († 1236), ὁ Thomas de Celano († 1250) καὶ πλείστοι ἄλλοι ἄγνωστοι, κατὰ δὲ τὸν ιδ' αἰῶνα ὁ Jacopone da Todi († 1306), οὗ ποίημα εἶναι ὁ περίφημος ὕμνος «De compassione beatae Mariae sequentia»

*Stabat mater dolorosa
juxta crucem lacrimosa,
dum pendebat filius;
Cuius animam gementem,
contristatam et dolentem
pertransiit gladius².*

1. Ἐν τῇ «Ἑλληνικῇ μετρικῇ» 145.

2. O. Hellinghaus «Lateinische Hymnen des christlichen Altertums und Mittelalters» Münster i, W. 1927.

Μέχρι δὲ τῆς σήμερον ὁ ἐπικρατῶν στίχος ἐν τοῖς λειτουργικοῖς ᾠσμασι τῆς Λατινικῆς Ἐκκλησίας εἶναι ὁ ἐπτασύλλαβος ἢ ὄκτασύλλαβος ἰαμβικοῦ ἢ τροχαϊκοῦ ῥυθμοῦ. Ἔχω ἐνώπιόν μου «Μικρὸν Εὐχολόγιον» ἐκδοθὲν τῷ 1904 ἐν Ἀθήναις ὑπὸ Λ. Λαμπέλ ἐγκρίσει τοῦ Λατίνου ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν Ἀντ. Δελένδα. Ἐν τῷ Εὐχολογίῳ δὲ τούτῳ εἶδον 39 ὕμνους ψαλλομένους εἰς διαφόρους ἐορτάς, ἐκ τούτων δὲ οἱ 29 εἶναι πεπονημένοι εἰς στίχους ἐπτασυλλάβους ἢ ὄκτασυλλάβους.

IB'

Ἵτι δ' ἐν τῇ Συρίᾳ ἐπάλησαν τὸ πρῶτον ἄσματα χριστιανικὰ ἐν ταῖς τῶν πιστῶν συναξέσιν, οὐδὲν ἄπορον τοῖς ἐνθυμουμένοις τὴν ἱστορίαν τῶν πρώτων αἰώνων τοῦ χριστιανισμοῦ. Ἐξ Ἱεροσολύμων μὲν ἐξέλαμψε τὸ ἀνέσπερον φῶς τοῦ Εὐαγγελίου καὶ ἐν Ἱεροσολύμοις ἰδρύθη ἡ πρώτη τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία, ἀλλ' ἐν Ἀντιοχείᾳ τὸ πρῶτον ὠνομάσθησαν Χριστιανοὶ οἱ μαθηταὶ τοῦ Κυρίου, ἐξ Ἀντιοχείας ἐξῆλθε καὶ τὴν Ἀντιόχειαν εἶχε κέντρον τοῦ ὑπερθαναμάστων ἀποστολικῶν περιοδειῶν αὐτοῦ ὁ μέγας τῶν ἐθνῶν ἀπόστολος Παῦλος καὶ ἐξ Ἀντιοχείας ἐξεκίνησαν καὶ οἱ ἄλλοι, οἵτινες ἐκήρυξαν τὴν Καινὴν Διδαχὴν εἰς Συρίαν, Κύπρον, Μ. Ἀσίαν, Συρίαν καὶ Μεσοποταμίαν, χριστιανοὶ δὲ ἐξ Ἀντιοχείας εἰς Ῥώμην ἐλθόντες ἴδρυσαν αὐτόθι τὴν πρώτην τῆς Δύσεως χριστιανικὴν κοινότητα¹. Ὑπὸ Σελεύκου τοῦ Νικάνορος ἡ πόλις αὕτη περὶ τὸ 300 π. Χ. κτισθεῖσα καὶ Ἀντιόχεια ἐκ τοῦ ὀνόματος τοῦ πατρὸς αὐτοῦ ὀνομασθεῖσα κατέστη σπουδαιότατον ἐκπολιτιστικὸν κέντρον τῶν λαῶν τῆς Ἀνατολῆς διὰ τῆς ἑλληνικῆς τέχνης, τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων, ἅτινα ἐξόχως ἐθεράπευον οἱ Σελευκίδαι βασιλεῖς. Πολυάριθμοι ἐξ Ἑλλάδος ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου ἀρχίσαντες νὰ μεταναστεύωσιν εἰς Συρίαν ἴδρυσαν ἐν αὐτῇ πλείστας πόλεις καὶ ἐξ αὐτῶν τὸν ἑλληνικὸν πολιτισμὸν εἰς τὴν χώραν ἅπασαν διέδωκαν. Καθ' ἅπασαν τὴν Συρίαν ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα ἦτο ἡ γλῶσσα τῶν διεθνῶν συναλλαγῶν, ἡ γλῶσσα τῆς ἐμπορίας καὶ τῆς ἀνωτέρας μορφώσεως. «Ἐν Ἀντιοχείᾳ, ἔγραφεν ὁ Κικέρων, τῆ περιφήμῳ ταύτῃ καὶ πλουσιωτάτῃ πόλει, ἤκμαζον αἱ ἐλευθέριοι σπουδαὶ καὶ παμπληθεῖς ἦσαν ἐν αὐτῇ οἱ πεπαιδευμένοι ἄνδρες»². Εἰς λόγον πληθυσμοῦ καὶ ἐμπορίας ἡ Ἀντιόχεια ἦτο ὑπερτέρα τῆς Ἀλεξανδρείας 700.000 κατοίκους ἔχουσα, ὁ δ' ἑλληνισμὸς ἐν Ἀντιοχείᾳ ἦτο μᾶλλον ὁμογενής, βέλτιον ὠργανωμένος ἢ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, γράφει ὁ Duchesne³. Κατὰ τὸν δ' δ' ἔτι αἰῶνα οἱ χριστιανοὶ κάτοικοι τῆς Ἀντιοχείας ἀνήρ-

1. Lietzmann—Jundt «Histoire de l' église ancienne» Paris 1936, A' 213.

2. Pro Archia poeta γ', 4.

3. «Histoire ancienne de l' église» A', 445.

χοντο εἰς 200,000 ἄνευ τῶν δούλων καὶ τῶν παιδίων, ὡς ἀναφέρει ὁ ἱερός Χρυσόστομος¹.

Εἰς πάσας δὲ τὰς πόλεις τῆς Συρίας καὶ τῆς Μεσοποταμίας, τὰς τε ὑπὸ Ἑλλήνων κτισθείσας καὶ τὰς δι' Ἑλλήνων ἀποίκων ἐξελληνισθείσας, λίαν ἐνωρὶς εἶχε κηρυχθῆ τὸ εὐαγγέλιον καὶ αἱ χριστιανικαὶ ἐκκλησίαι τῶν χωρῶν τούτων ἦσαν ἐκ τῶν πρώτων τοῦ κόσμου ἐκκλησιῶν. Μητροπόλις δὲ πασῶν τούτων τῶν ἐκκλησιῶν ἦτο ἡ Ἀντιόχεια, ἧς τὸ ἡθικὸν κράτος ἐξετείνεται ἐφ' ἀπάσας τὰς τῆς Ἀνατολῆς ἐκκλησίας. Οἱ πρώτοι ἐπίσκοποι τῆς Ἀντιοχείας Ἰγνάτιος ὁ Θεοφόρος, ὁ Θεόφιλος καὶ ὁ Σεραπίων ἀπὸ τε τοῦ βίου καὶ τῶν συγγραμμάτων αὐτῶν ἐγένοντο τὰ ἀγλαίσματα τῆς τοῦ Χριστοῦ ἐκκλησίας. Ἐν Ἀντιοχείᾳ ἐκαλλιέργηθη ἡ ἐπιστημονικὴ μέθοδος τῆς ἐρμηνείας τῆς Ἁγίας Γραφῆς καὶ ἡ Ἀντιόχεια μᾶς ἔδωκε τοὺς ἀρίστους ἐρμηνευτὰς αὐτῆς. Ἐν ᾧ «ἡ ἀλεξανδρινὴ ἐρμηνεία ἀπηρτίζετο ἐκ σειρᾶς μεμονωμένων δογματικῶν ἀφορισμῶν καὶ ἀξιωμάτων ἄνευ ἐσωτερικοῦ συνδέσμου, ἡ ἀντιοχειακὴ ἐρμηνεία ἀπηρτίζετο ἐκ σειρᾶς ἀλληλεπενδύτων ἐννοιῶν πραγματικῶν καὶ αὐστηρῶς ἐπιστημονικῶν» καὶ τούτου ἕνεκα «ὄσφ ἡ Ἀντιόχεια προσήγγιζε μᾶλλον πρὸς τὴν Ἁγίαν Γραφήν, τοσοῦτα ἡ Ἀλεξάνδρεια ἀπεμακρύνετο αὐτῆς»². Ὅσαίκις ἐτάρατον τὰς ἐκκλησίας τῆς Ἀνατολῆς αἱ ἀπὸ τῶν ποικιλονύμων αἰρέσεων ἔριδες, οἱ ἐπίσκοποι τῆς Ἀντιοχείας συνεκάλουν εἰς συνόδους τοὺς προϊσταμένους τῶν Ἐκκλησιῶν τῆς Ἀνατολῆς πρὸς ἐδραίωσιν τοῦ ὀρθοῦ δόγματος καὶ ἐπαναφορὰν τῆς εἰρήνης ἐν ταῖς ἐκκλησίαις³. Ἀπὸ τῆς κτίσεως αὐτῆς ἐν τῇ παρόδῳ τῶν αἰῶνων ἡ Ἀντιόχεια ὑπέστη πολλὰς καὶ δεινὰς συμφορὰς ἐκ τῶν πολιτικῶν μεταβολῶν τῆς χώρας. Ῥωμαῖοι καὶ Πέρσαι καὶ Ἀραβες καὶ Φράγγοι καὶ Τούρκοι ἐγένοντο κύριοι τῆς Συρίας, ἀλλὰ τοσοῦτον βαθείας εἶχε τὰς δόξας ἐν Ἀντιοχείᾳ ὁ ἑλληνισμός, ὥστε καθ' ὅλας ταύτας τὰς πολιτικὰς περιπετείας ἡ ἐκκλησία τῆς Ἀντιοχείας δὲν ἤλλαξε τὸν ἑλληνικὸν αὐτῆς χαρακτῆρα καὶ μέχρι τῆς σήμερον ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα ἀκούεται ἐν ταῖς λειτουργίαις αὐτῆς καὶ τὸ πατριαρχεῖον αὐτῆς ἑλληνικὸν πατριαρχεῖον Ἀντιοχείας τιλοφορεῖται καὶ νῦν ἔτι. Μία δ' ἐκ τῶν ὑπὸ τὴν πνευματικὴν δικαιοδοσίαν τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἀντιοχείας ὑπαγομένων ἀρχῆθεν ἐκκλησιῶν ἦτο καὶ ἡ διακεκριμένην θέσιν κατέχουσα ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ χριστιανισμοῦ τῆς Ἀνατολῆς ἐκκλησία τῆς Ἐδέσσης.

II'

Ἡ ἐν τῇ βορείῳ Μεσοποταμίᾳ Ἐδεσσα, ἡ σημερινὴ Οὐρφα, πρό-

1. Ὁμιλία εἰς ἅγιον Ἰγνάτιον 4.

2. Χρυσόστομου Παπαδοπούλου «Στοιχειώδης ἱερὸ ἐρμηνευτικὴ» ἐν Ἱεροσολύμοις 1902, 16.

3. G. Bardy «Paul de Samosate» Louvain 1929, 201 καὶ ἔξης

τερον μὲν Βαμβύκη καλουμένη¹, ἐκ τῶν πολλῶν δ' ἐν αὐτῇ ἀποίκων Μακεδόνων λαβοῦσα τὸ ἑλληνικὸν ὄνομα τῆς ἱερᾶς πόλεως τῶν Μακεδόνων Ἐδέσσης. ἐν ἣ ἐθάπτοντο οἱ βασιλεῖς αὐτῶν, ἦτο πρωτεύουσα τῆς Ὀσροηνῆς, ἣτις ὑπὸ τοὺς ἰθαγενεῖς βασιλεῖς Ἀβγάρους διετέλεσεν αὐτόνομος ἐπὶ τρεῖς αἰῶνας καὶ ἡμισὺν (137 π.Χ.—216 μ.Χ.). Πόσον δ' ἔνωρίς ἐκηρύχθη τὸ Εὐαγγέλιον εἰς τὴν ἐπαρχίαν ταύτην τῆς Μεσοποταμίας, μαρτυρεῖ μὲν ἡ ὑπὸ τοῦ Εὐσεβίου² μνημονευομένη παράδοσις, καθ' ἣν «μετὰ τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν τοῦ Κυρίου Θεωδᾶτος Ἐδδαῖον ἐν ἀριθμῷ τῶν ἑβδομήκοντα κατειλεγμένον κινήσει θειοτέρα ἐπὶ τὴν Ἐδεσσαν κήρυκα καὶ εὐαγγελιστὴν τῆς περὶ τοῦ Χριστοῦ διδασκαλίας ἐκπέμπει», μαρτυρεῖ δὲ καὶ ὁ Σωζόμενος³ γράφων ὅτι «ἀρχῆθεν πανδημεὶ χριστιανίζειν ἔλαχεν ἡδε ἡ πόλις», μαρτυρεῖ δὲ καὶ ὁ κατὰ τὸ β' ἡμισὺν τοῦ β' αἰῶνος μακρὰν ἱεροποστολικὴν περιοδεῖαν ἐπιχειρήσας Ἀβέρκιος ὁ ἐξ Ἱεραπόλεως τῆς Φουγίας. Ἀπελθὼν οὗτος πρῶτον εἰς Ῥώμην ἐπὶ τῶν αὐτοκρατόρων Μάρκου Αὐρηλίου καὶ Λευκίου Βήρου (161—180) καὶ ἐκεῖ «χρηματίσας ταῖς ἐκκλησίαις τῶν χριστιανῶν μετὰ παρησίας μέγας διδάσκαλος καὶ διαλλάξας πάντας τοὺς στασιαζοντας καὶ ὁμόνοιαν ἐγκατασείρας» ἀπέπλευσεν εἰς τὴν Ῥώμης εἰς Συρίαν. «Ἐπιδημήσας δὲ τῇ Ἀντιοχείᾳ πόλει καὶ ἐν Ἀλαμείᾳ καὶ Σελευκείᾳ καὶ ταῖς λοιπαῖς πάσαις πόλεσι τῆς Συρίας πάσας σχεδὸν τὰς ἐκκλησίας στασιαζούσας πρὸς ἀλλήλας διήλλαξε νουθετήσας καὶ διδάξας». Περάσας δὲ καὶ τὸν Εὐφράτην «ἐπεδήμησε καὶ τῇ Νισιβέαν πόλει καὶ πάσαις ταῖς οἰκούσαις τὴν καλουμένην Μεσοποταμίαν ὁμοίως κακεῖ παραπλήσια διαπραξάμενος⁴». Ἀφ' οὗ λοιπὸν κατὰ τὸ β' ἡμισὺν τοῦ β' αἰῶνος ὁ Ἀβέρκιος εὗρεν ἐν Μεσοποταμίᾳ τοσαύτας ἐκκλησίας καὶ τοσοῦτον ζωηρὰν θρησκευτικὴν κίνησιν, ἣν προεκάλουν αἱ ἀπὸ τῶν αἰρετικῶν ἔριδες, «πάνυ γὰρ ἐν τῷ χρόνῳ ἐκεῖνῳ ἡ αἵρεσις τοῦ Μαρκίωνος ἐθροῦβησεν τὰς τῶν χριστιανῶν ἐκκλησίας» κατὰ τὸν βιογράφον Ἀβερκίου, εὐλογον εἶναι νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ἀρχομένου τοῦ β' αἰῶνος ὁ χριστιανισμὸς εἶχε κηρυχθῆ εἰς τὴν Μεσοποταμίαν καὶ δὴ εἰς τὴν σπουδαιότεραν ἐπαρχίαν αὐτῆς, τὴν Ὀσροηνήν, ἐν ἣ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα καὶ ὁ Τατιανὸς τῷ 151 διδασκαλεῖον ἵδρυσεν. Περὶ τοῦ διασήμου τούτου ἀπολογητοῦ, ὅστις κατὰ τὸν Εὐσεβίου «καταλέλοιπε πολὺ τι πληθὸς συγγραμμάτων⁵» ἀπάντων ἑλληνιστῶν γεγοναμένων, ἐν δὲ τῷ «Λόγῳ πρὸς τοὺς Ἕλληνας» κατὰ τὸν Ὠριγένη «πολυμαθέστατα ἐκτίθεται τοὺς ἱστορήσαντας περὶ τῆς Ἰουδαίων καὶ Μωσέως ἀρχαιότητος⁶», περὶ τοῦ Τατιανοῦ τούτου ἀναφέρει

1. Στράβωνος Γεωγραφικῶν ἰστ', 748.

2. Ἐκκλ. Ἱστορία α', 13.

3. Ἐκκλ. Ἱστορία στ', 1.

4. Th. Nissen «Abercii vita» Lipsiae 1912, 48 καὶ ἐξῆς.

5. Ἐν Ἐκκλ. Ἱστορία δ', 29.

6. Κατὰ Κέλσου α'.

ὁ Ἐπιφάνιος ὅτι «τὸ αὐτοῦ διδασκαλεῖον προεστήσατο ἀπ' ἀρχῆς ἐν τῇ μέσῃ τῶν ποταμῶν», ἤτοι τῇ Μεσοποταμίᾳ καὶ λοιπὸν οὐχὶ ἀπιθάνως ἐν τῷ ἐπιφανεστάτῳ εἰς λόγον γραμμάτων καὶ παιδείας τμήματι αὐτῆς, τῇ Ὁσροηνῇ.

Ἄλλὰ καὶ τρίτον γεγονός μαρτυρεῖ πόσον ἐνωρὶς ἤρχισαν νὰ ἰδρῶνται ἐκκλησίαι ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ ταύτῃ καὶ εἰς ποίαν ἀκμὴν αὐταὶ εἶχον προέλθει. Ὅτε περὶ τὰ τέλη τοῦ β' αἰῶνος ἐν πάσαις ταῖς κατὰ τὴν Ἀνατολὴν καὶ τὴν Δύσιν ἐκκλησίαις σπουδαίως συνεζητεῖτο τὸ ζήτημα περὶ τῆς ἡμέρας, καθ' ἣν ὄφειλον νὰ ἐορτάζωσιν οἱ χριστιανοὶ τὸ Πάσχα, συνεκαλοῦντο δὲ σύνοδοι ἐπισκόπων ἐν Ῥώμῃ καὶ Γαλλίᾳ καὶ Παλαιστίνῃ καὶ Πόντῳ καὶ Ἑλλάδι, τότε ἐξ ἀπάσης τῆς Μεσοποταμίας ὁ Εὐσέβιος ἀναφέρει τὴν σύνοδον «τὴν κατὰ τὴν Ὁσροηνὴν καὶ τὰς ἐκεῖσε πόλεις». Διὰ τούτου δ' ὁ ἱστορικὸς δεῖκνυεὶ ὅτι ὁ τῆς ἐν Ὁσροηνῇ Ἐδέσσης ἐπίσκοπος, συγκαταριθμούμενος μετὰ Θεοφίλου τοῦ τῆς ἐν Παλαιστίνῃ Καισαρείας, Ναρκίσσου τοῦ Ἱεροσολύμων, Βίκτωρος τοῦ Ῥώμης, Πάλμα τοῦ Πόντου καὶ Βακχύλλου τοῦ Κορινθίου, ἀνεγνωρίζετο ὡς ὁ ἀρχαιότατος καὶ ὁ ἐπισημότερος τῶν κατὰ τὴν Μεσοποταμίαν ἐπισκόπων. ἰσότημος πρὸς τοὺς ἐπισκόπους τῶν μεγάλων ἐκκλησιῶν τοῦ β' αἰῶνος, ἐπίσκοπος δὲ τοῦ πρώτου ἐκτὸς τῶν ὀρίων τῆς βυζαντιακῆς αὐτοκρατορίας αὐτονόμου χριστιανικοῦ κράτους².

Τοσοῦτον δ' ἀκμαῖος ὁ θρησκευτικὸς βίος τῶν Ἐδεσσηνῶν ἐξηκολούθει νὰ ἐμφανίζεται καὶ κατὰ τὸν δ' ἔτι αἰῶνα, ὥστε προηκόλεσε τὴν ἀμφοτέρωθεν ἐπέμβασιν εἰς τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα αὐτῶν δύο τοῦ Βυζαντινοῦ αὐτοκράτορον. Ὅτε ὁ Ἰουλιανὸς διεξάγων τὸν κατὰ τῶν Περσῶν πόλεμον ἐδρίσκετο ἐν Μεσοποταμίᾳ τῷ 363 καὶ ἐπληροφόρηθη ὅτι ἐν τῇ Ἐδέσῃ «οἱ τῆς Ἀρειανικῆς ἐκκλησίας ὑπὸ τοῦ πλοῦτου τρυφῶντες ἐπεχειρήσαν τοῖς ἀπὸ τοῦ Οὐαλεντίνου καὶ τετολμήκασιν τὸσαῦτα κατὰ τὴν Ἐδεσσαν, ὅσα οὐδέποτε ἐν εὐνομουμένῃ πόλει γένοιτο ἄν», τότε ἔγραψε μετὰ σαρκαστικῆς εἰρωνείας ἐπιστολὴν πρὸς αὐτούς, ἐν ἣ ἡ πρὸς τοῖς ἄλλοις ἔλεγε καὶ ταῦτα· «Οὐκοῦν ἐπειδὴ αὐτοῖς ὑπὸ τοῦ θαυμασιωτάτου νόμου (τ. ἔ. τοῦ Εὐαγγελίου) προεῖρηται τὰ ὑπάρχοντα προσέθαι, ἴν' εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν εὐδοώτερον πορευθῶσι, πρὸς τοῦτο, συναγωνιζόμενοι τοῖς ἁγίοις αὐτῶν τὰ χρήματα τῆς Ἐδεσσηνῶν ἐκκλησίας ἅπαντα ἐκελεύσαμεν ἀναληφθῆναι δοθησόμενα τοῖς στρατιώταις καὶ τὰ κτήματα τοῖς ἡμετέροις προσεθῆναι πριβάτοις, ἵνα πενόμενοι σωφρονῶσι καὶ μὴ στερηθῶσιν ἥς ἔτι

1. Κατὰ πασῶν αἰρέσεων μστ' 1.

2. «En dehors des limites proprement dites de l'empire, mais en contact étroit avec lui, en contact étroit aussi avec la culture grecque, quoique, en domaine syriaque, la littérature chrétienne, a trouvé un terrain favorable dans la principauté d'Edesse, qui, sous la dynastie des Abgar, a donné le premier exemple d'un état chrétien» Aimé Puech «Histoire de la littérature grecque chrétienne» Paris 1928, B' 318.

ἐλπίζουσιν οὐρανόῃ βασιλείας. Τοῖς οἰκοῦσι δὲ τὴν Ἐδεσσαν προαγορεύουмен ἀπέχεσθαι πάσης στάσεως καὶ φιλονικίας, ἵνα μὴ, τὴν ἡμετέραν φιλανθρωπίαν κινήσαντες καθ' ὑμῶν αὐτῶν, ὑπὲρ τῆς τῶν κοινῶν ἀταξίας δίκην τίσητε, ξίφει καὶ πυρὶ καὶ φυγῇ ζημιωθέντες»¹.

Ὁ δ' ἄρειανίζων Οὐάλης ἐν Ἀντιοχείᾳ ὦν καὶ τοὺς ὀρθοδόξους καταδιώκων ἐπληροφόρηθη ὅτι ἐν τῇ Ἐδέσῃ μεγαλοπρεπεῖς συνεχεῖς ἱεραὶ συνάξεις ἐγίνοντο ἐν τῷ μαρτυρίῳ τοῦ ἀποστόλου Θωμᾶ καὶ παμπληθεῖς ἐκ τῆς πόλεως καὶ τῶν πέριξ συνέρροον οἱ πιστοὶ εἰς τὰς συνάξεις ταύτας. Μεταβὰς λοιπὸν εἰς τὴν Ἐδεσσαν καὶ ἐκεῖ «θεασάμενος ἐν πεδίῳ πρὸ τοῦ ἄστεως συνηγμένους τοὺς ἀπὸ τῆς καθόλου ἐκκλησίας λέγεται τὸν ὑπαρχὸν Μόδεστον λοιδορήσασθαι καὶ πῆξ κατὰ τῆς σιαγόνος πλήξει ὡς παρὰ τὴν αὐτοῦ πρόσταξιν συγχωρήσαντα γενέσθαι τοιαύτας συνόδους». Ὁ ὑπαρχος δ' ὅμως ὀρθόδοξος ὦν «κλάθρα τοῖς Ἐδεσσηνοῖς ἐμήνυσε φυλάεσθαι τὴν ὑστεραίαν μὴ συνελθεῖν εἰς τὸν εἰωθότα τόπον εὐξομένους· εἶναι γὰρ αὐτῷ προστεταγμένον παρὰ τοῦ βασιλέως τιμωρεῖσθαι τοὺς ἀλισκομένους». Ἄλλ' οἱ Ἐδεσσηνοὶ «παρ' οὐδὲν ποιησάμενοι τὴν ἀπειλὴν σπουδαιότερον ἢ προτοῦ συνέρροον ἔωθεν καὶ τὸν εἰωθότα τόπον ἐπλήρουν». Μαθὼν δὲ τοῦτο ὁ ὑπαρχος σπεύδει εἰς τὸ πεδίον καὶ καθ' ὁδὸν συναντήσας γυναῖκα, ἥτις τὸ ἑαυτῆς παιδίον ἐκ χειρὸς ἔλκουσα ἐπὶ τὸ μαρτύριον ἔτρεχε, «ποῦ τρέχει οὕτως ἀκόσμως, ταλαίπωρον γύναιον, εἶπεν· οὐκ ἀκήκοας ὅτι ὁ ὑπαρχος μέλλει πάντας ἀναιρεῖν, οὓς ἂν εὐρίσκη»; «Ναίχι», ἀπεκρίθη ἡ γυνή, «καὶ διὰ τοῦτο μάλιστα δρόμου δεῖ μοι, ἵνα μὴ τοῦ καιροῦ κατόπιν γένωμαι καὶ ἀμάρτω τῆς περὶ Θεοῦ μαρτυρίας». Ταῦτα δ' ἀκούσας ὁ Μόδεστος «θαυμάσας τὴν γυναῖκα τῆς ἀνδρείας ἀνέστρεψεν εἰς τὰ βασίλεια καὶ τὸν βασιλέα ἐδίδασκεν ὡς εἶψαν πάντες ἐτοιμοὶ ὑπὲρ τῆς αὐτῶν ἀποθνήσκειν πίστεως καὶ ἄλογον εἶναι εἰπὼν τοσοῦτους ἐν βραχεῖ χρόνῳ ἀνελεῖν ἔπεισε μὴ χοῖναι τὸ δόξαν ἐπιτελεῖν αἰσχρὸν τοῦτο καὶ ἀσύμφορον ἐπιδείξας. Ἡ μὲν δὴ τῶν Ἐδεσσηνῶν πόλις πανδημεῖ τὸν ἐρημῆνον τρόπον ὑπὲρ τοῦ δόγματος ὠμολόγησε καὶ τὸ μὴ καταπολεμηθῆναι ὑπὸ τοῦ οἰκείου βασιλέως ἐξέφυγεν»².

Ἐν τῇ πρωτεύουσῃ λοιπὸν τῆς Ὀσροηνῆς ἀπὸ μακροῦ αὐτονομουμένης, τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ μεταλαβούσης καὶ λίαν ἐνωρὶς τὸ τοῦ Εὐαγγελίου κήρυγμα δεξαμένης, ἐν τῇ «εὐσεβείᾳ κοσμουμένη» Ἐδέσῃ εἶναι πολὺ φυσικὸν νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἀνεφάνησαν ἄνδρες ἐκκλησιαστικοὶ ἄλλοι τε καὶ οἱ γνωστοὶ ἡμῖν συγγραφεῖς καὶ ποιηταὶ Βαρδεσάνης καὶ Ἀρμόνιος. Καὶ ἀναφέρει μὲν ὁ Εὐσέβιος ὅτι ὁ Βαρδεσάνης «ἦν πρότερον τῆς κατὰ (τὸν αἰρετικὸν) Οὐαλεντίνου σχολῆς», ἀλλὰ κατόπιν «καταγνοὺς ταύτης πλείστα τε τῆς κατὰ τοῦτον μυθοποιίας ἀπετέλεξας, ἐδόκει μὲν πως αὐτὸς ἑαυτῷ ἐπὶ τὴν ὀρθοτέραν γνώμην μετατεθεῖσθαι, οὐ μὴν καὶ παντελῶς γε ἀπερρῦψατο τὸν τῆς πα-

1. J. Ridez «L'empereur Julien œuvres complètes». Paris 1924, A', 196.
2. Σωκράτους Ἐκκλ. Ἱστορίᾳ δ', 18 καὶ Σωζομένου Ἐκκλ. Ἱστορίᾳ στ', 18.

λαιᾶς αἰρέσεως ῥύπον»¹, ἐξ οὗ δηλοῦται ὅτι ἐν τοῖς θρησκευτικοῖς φρονήμασιν αὐτοῦ ἐλάχιστα ἦσαν τὰ σημεῖα τὰ μὴ συνάδοντα τῇ καθολικῇ τῆς Ἐκκλησίας παραδόσει. Δὲν εἶναι λοιπὸν ἀπίθανος ἡ γνώμη τῶν φρονούντων ὅτι αἱ ἀπόκρυφοὶ Πράξεις τοῦ Θωμᾶ ἐγγράφησαν ὑπὸ τοῦ Βαρδесаάνου ἢ τοῦ Ἀρμονίου. Οἱ δ' ἐν αὐταῖς ὕμνοι ὑπὸ τούτων καὶ ἄλλους πολλούς, ὡς εἶδομεν, ὕμνους ποιησάντων κατὰ πᾶσαν πιθανότητα καὶ οὗτοι ἐποιήθησαν. Ἀλλὰ καὶ ἂν μὴ ἐποιήθησαν ὑπὸ τούτων, πάντως ὑπὸ συγχρόνων ἢ ὀλίγων προγενεστέρων αὐτῶν Ἑδεσσηνῶν ἢ ἄλλων Σύρων ποιητῶν ἐποιήθησαν καὶ ὑπὸ τούτων ἐν ταῖς Πράξεσι συμπεριελήφθησαν.

ΙΔ'.

Οὐχὶ δὲ μόνη ἡ χριστιανικὴ ποίησις ἐκαλλιεργήθη τὸ πρῶτον ἐν τῇ ἐξηλληνισμένῃ Συρίᾳ καὶ Μεσοποταμίᾳ, ἀλλὰ καὶ ἄλλαι χριστιανικαὶ καλαὶ τέχναι, αἱ καλούμεναι ἀποτελεσματικαὶ ἢ πλαστικαί, ἥτοι ἡ ἀρχιτεκτονικὴ, ἡ γλυπτικὴ καὶ ἡ γραφικὴ, ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἐδάφους καὶ αὐταὶ τὸ πρῶτον ἐκαλλιεργήθησαν. Ὅτε ἀνεκαλύφθησαν αἱ κατακόμβαι τῆς Ῥώμης, ἔγραψε πρὸ ὀλίγων μηνῶν ὁ δισπρεπὴς καθηγητὴς τῆς χριστιανικῆς ἀρχαιολογίας καὶ Ἀκαδημαϊκὸς κ. Γ. Σωτηρίου², ἐπιστεῦθη ἡ Ῥώμη ὡς κυρία πηγὴ τῆς χριστιανικῆς τέχνης. Αἱ γενόμεναι ὅμως κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ἔρευναι καὶ ἀνακαλύψεις ἐν τοῖς μεγάλοις κέντροις τῆς Ἀνατολῆς (Ἀλεξανδρεία, Ἀντιοχεια, Ἐφέσω, Ἱεροσολύμοις), ὡς καὶ τὰ ἐσχάτως ἀνευρισκόμενα ἔργα τέχνης ἐν τοῖς παρὰ τὸν Εὐφράτην κέντροις, ἥτοι ἐν τῇ Ἑδέσση, τῇ Νισίβει καὶ τῷ Εὐρωπῷ, ὁλονὲν τὴν Ῥώμην ἐπισκιάζουσι καὶ ἀποδεικνύουσιν πόσον ἐνεργὸν ἔλαβον μέρος εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῆς χριστιανικῆς τέχνης (ὅπως καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς φιλολογίας) αἱ ἀκμαζούσαι κατὰ τὴν ἐμφάνισιν καὶ διάδοσιν τοῦ χριστιανισμοῦ μεγάλαι αὐταὶ πόλεις τῶν ἀνατολικῶν χωρῶν. Πρὸς τῆς Ἀντιοχείας δ' ἰδίᾳ ὁ κ. Σωτηρίου παρατηρεῖ ὅτι ἡ ἀκμαία αὕτη πρωτεύουσα τῆς Συρίας ἐγένετο οἰονεὶ ὁ στίβος τῆς πάλης Ἑλληνισμοῦ καὶ Ἰουδαϊσμοῦ, ὅστις βαπτισθεὶς εἰς τὸ ἐλληνικὸν πνεῦμα ἐκυριάρχησε τοῦ κόσμου. Εἰς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν τῶν καιῶν τῆς Συρίας ἔζησαν ἐντονώτερα καὶ μακρότερον τὰ ἐλληνικὰ στοιχεῖα τῆς τέχνης. Εἰς τὴν ζωγραφικὴν διηνοίχθη ἐν Ἀντιοχείᾳ νέα ὁδὸς καὶ διεμορφώθησαν αἱ πρῶται ἐκτενεῖς χριστολογικαὶ καὶ ἱστορικαὶ παραδόσεις ἀντλοῦσαι τὴν ὕλην αὐτῶν ἐκ τῶν συναξαρίων καὶ τῶν ἀποκρύφων.

1. Ἐκκλ. Ἱστορίᾳ δ', 30.

2. Ἐν τῇ «Ἐπετηρίδι τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ πανεπιστημίου Ἀθηνῶν» ἐν Ἀθήναις 1937, 88 καὶ ἐξῆς Πεβλ. καὶ Lietzmann—Jundt ἐνθα ἀνωτέρω Β' 273.

ΙΕ'

Ὅτι δὲ τὰ πρῶτα χριστιανικὰ ἔξσηματα ἐψάλλησαν κατὰ τὴν τέλει τοῦ μυστηρίου τῆς θείας εὐχαριστίας, φαίνεται πολὺ πιθανόν. Ἐκ μὲν τοῦ Πλινίου¹ μανθάνομεν ὅτι κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ β' αἰῶνος οἱ χριστιανοὶ τῆς Βιθυνίας ἐν ταῖς ἑραῖς συνάξεσιν αὐτῶν ἔψαλλον ὕμνους εἰς τὸν Χριστόν, ἐκ δὲ τοῦ Ἰουστίνου² πληροφοροῦμεθα ὅτι κατὰ τὸν αὐτὸν αἰῶνα οἱ χριστιανοὶ «τῷ δημιουργῷ τοῦ παντὸς εὐχαρίστους ὄντας διὰ λόγου πομπῆς καὶ ὕμνους ἔπεμπον». Ἀναφέρει δὲ καὶ ὁ Εὐσέβιος³ ὅτι ἐν τινι σπουδάσματι ἀνωδύμον κατὰ τοῦ αἰρετικοῦ Ἀρτέμιωνος ἀκμάσαντος περὶ τὰ μέσα τοῦ β' αἰῶνος ἀνέγνω ὅτι «ψαλμοὶ δὲ ὅσοι καὶ ᾠδαὶ ἀδελφῶν ἀπ' ἀρχῆς ὑπὸ πιστῶν γραφεῖσαι τὸν Λόγον τοῦ Θεοῦ τὸν Χριστὸν ὕμνοῦσι θεολογοῦντες» καὶ ὁ Τερτυλλιανός⁴ ὅτι κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους ἐν ταῖς τῶν πιστῶν συνάξεσιν «ὁ δυνάμενος εἶτε ἐκ τῶν Ἁγίων Γραφῶν εἶτε ἐκ τῆς ἰδίας αὐτοῦ ἐμπνεύσεως ἔψαλλεν ὕμνον εἰς τὸν Θεόν». Γνωστὸν δ' ὅτι ἀπὸ τῶν ἀποστολικῶν χρόνων οἱ χριστιανοὶ μεμνημένοι τῶν λόγων τοῦ Κυρίου «ὁ τρώγων μου τὴν σάρκα καὶ πίνων μου τὸ αἷμα ἔχει ζωὴν αἰώνιον, καὶ γὰρ ἀναστήσω αὐτὸν ἐν τῇ ἑσχάτῃ ἡμέρᾳ»⁵, συνήρχοντο κατὰ πᾶσαν Κυριακὴν εἰς κοινὰς συνάξεις, καθ' ὅς τελουμένου τοῦ μυστηρίου τῆς θείας εὐχαριστίας «οἱ διάκονοι ἐδίδοσαν ἐκάστῳ τῶν παρόντων μεταλαβεῖν ἀπὸ τοῦ εὐχαριστηθέντος ἄρτου καὶ οἴνου καὶ ὕδατος», ὡς ἔγραφεν ὁ Ἰουστίνος τῷ 138⁶. Δὲν εἶναι λοιπὸν ἀπίθανον νὰ δεχθῶμεν ὅτι τὰ ὑπὸ τοῦ Πλινίου, τοῦ Ἰουστίνου καὶ τοῦ Τερτυλλιανοῦ ἀναφερόμενα ἔξσηματα ἐψάλλοντο κατὰ τὰς κοινὰς ἐκεῖνας τῶν χριστιανῶν συνάξεις, καθ' ὅς ἦτο ἀναγκαῖον πρὸς συγκράτησιν τῆς ἐν τῇ συνάξει εὐταξίας καθ' ὃν χρόνον μετελάμβανον πάντες οἱ πιστοί, ἄνδρες, γυναῖκες καὶ παιδία, νὰ ἄδῃται ἔξσημά τι πρόσφορον τῇ περιστάσει καὶ ὡς τοιοῦτον κατ' ἀρχὰς ἐξελέγετο ὁ ἁγ' ψαλμός, ἐνθα ἀπαντᾷ ὁ στίχος «γεύσασθε καὶ ἴδετε ὅτι χρηστὸς ὁ Κύριος». Μαρτυρεῖ τοῦτο δὲ κατὰ τὴν δ' ἑκατονταετηρίδα Κύριλλος ὁ Ἱεροσολύμων ἐν ταῖς Κατηγήσεσιν αὐτοῦ (ε', 20) γράφων «ἀκούετε τοῦ ψάλλοντος μετὰ μέλους θείου προτρεπομένου ὑμᾶς εἰς τὴν κοινωνίαν τῶν ἁγίων μυστηρίων καὶ λέγοντος· γεύσασθε καὶ ἴδετε ὅτι χρηστὸς ὁ Κύριος». Καὶ ὁ κατὰ τὴν αὐτὴν δ' ἑκατονταετηρίδα ἐν Συρίᾳ τὰς Ἀποστολικὰς Διαταγὰς

1. Epistola ad Traianum X, 96.

2. Ἐν «Ἀπολογία» Α' 13.

3. Ἐν Ἐκκλ. Ἱστορίᾳ ε', 28,5.

4. Ἐν Apologetico λθ'. 18. Πρβλ. τοῦ αὐτοῦ De anima 9, De oratione 27, De spectaculis 29, Scorpiace 7.

5. Ἰωάννου στ', 54.

6. Ἐν τῇ «Ἀπολογία» Α', 65.

ἐκ προγενεστέρων ἔργων συμπλήσας¹ τὰ αὐτὰ ἐν κεφαλαίῳ ἰγ' ἀναφέρει γράφων «Μεταλαμβάνετω ὁ ἐπίσκοπος, ἔπειτα οἱ πρεσβύτεροι καὶ οἱ διάκονοι καὶ οἱ ὑποδιάκονοι καὶ οἱ ἀναγνώσται καὶ οἱ ψάλται καὶ οἱ ἀσκηταὶ καὶ ἐν ταῖς γυναῖξιν αἱ διάκονοι καὶ αἱ παρθένοι καὶ αἱ χῆραι, εἶτα τὰ παιδιά καὶ τότε πᾶς ὁ λαὸς κατὰ τάξιν μετὰ αἰδοῦς καὶ εὐλαβείας ἄνευ θορύβου. Καὶ ὁ μὲν ἐπίσκοπος διδόντω τὴν προσφορὰν λέγων «σῶμα Χριστοῦ» καὶ ὁ δρχόμενος λεγέτω «ἀμὴν». Ὁ δὲ διάκονος κατεχέτω τὸ ποτήριον καὶ ἐπιδιδούς λεγέτω «αἷμα Χριστοῦ ποτήριον ζωῆς» καὶ ὁ πίνων λεγέτω «ἀμὴν». Ψαλμὸς δὲ λεγέσθω ὁ λγ' ἐν τῷ μεταλαμβάνειν πάντας τοὺς λοιπούς. Καὶ ὅταν πάντες μεταλάβωσι καὶ πᾶσαι, λαβόντες οἱ διάκονοι τὰ περισεύσαντα εἰσφερέωσαν εἰς τὰ παστοφόρια».

Ἄφ' οὗ λοιπὸν ἐκρίθη ἀναγκαῖον, ἵνα ψάλληται ὁ λγ' ψαλμὸς². ὅπως «πᾶς ὁ λαὸς κατὰ τάξιν μετὰ αἰδοῦς καὶ εὐλαβείας ἄνευ θορύβου» προσέρχηται εἰς τὴν θείαν μετάληψιν, δὲν εἶναι ἀπίθανον ὅτι ἐν τισιν ἐκκλησίαις ἀντὶ τοῦ ψαλμοῦ τούτου ἢ πρὸς τῷ ψαλμῷ τούτῳ ἤρχισαν νὰ ψάλλωνται κατὰ τὴν ὥραν τῆς μεταλήψεως ἄλλα ἄσματα ὑπὸ λογίων πιστῶν ποιούμενα καὶ ὑπὸ τῶν προεστώτων τῶν ἱερῶν συναξέων ἐπισκόπων ἢ πρεσβυτέρων ἐγκρινόμενα, φυσικὸν δὲ εἶναι ὅτι τὸ περιεχόμενον τῶν ἁσμάτων τούτων ἔδει νὰ ἦ πρόσφορον τῇ περιστάσει εἰς τὸ μυστήριον τῆς θείας εὐχαριστίας ἀναφερόμενον καὶ τὰ ἔξ αὐτοῦ παρεχόμενα τοῖς πιστοῖς ποικίλα σωματικά καὶ ψυχικά ἀγαθὰ ἑξαίρον. Τοιαῦτα δὲ εἶναι ὄντως τὰ πρῶτα εὐχαριστιακά τῶν Σύρων ἄσματα, περὶ ὧν ἐν τοῖς ἠγουμένοις διελάβομεν.

ΙΣΤ'

Καὶ ἐν ταῖς κατ' Αἴγυπτον δ' ἐκκλησίαις κατὰ τὴν τέλει τῆς θείας εὐχαριστίας ἀνεγινώσκοντο μὲν διάφοροι εὐχαί, ὧν ἀποσπάσματα εὐρέθησαν ἐν παπύροις τοῦ β' αἰῶνος, ἐψάλλοντο δὲ ἄσματα εὐχαριστιακά, κατὰ τὸ ἀνακρεόντειον μέτρον καὶ ταῦτα πεποιημένα, ὡς μαρτυρεῖ πάπυρος τοῦ ε' αἰῶνος ἔχων οὕτως:

+ Αἷμα τοῦ σαρκοθέντος ἐκ τῆς ἀγίας [παρθένου] Ἰηου Χρυ+αἷμα [τοῦ] γεννη[θέντος] ἐκ τῆς ἀγίας Θεοτόκου[ν] [Ἰη] Χρυ+αἷμα τοῦ φανέντος [...].] δαι[....] Ἰου Χρυ [αἷ]μα τοῦ βαπτισθέν[τος] ἐν τῷ Ἰορδάνῃ ὑπὸ τοῦ προδρόμου Ἰωάννου Ἰου Χρυ ἀμὴν+αἷμα τοῦ προσε- νέγκαντος ἑαυτὸν θυσίαν ὑπὲρ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν Ἰου Χρυ ἀμήν.]ν.

1. Δ. Μπαλάνου «Πατρολογία» 435.

2. Ἐν τισιν ἐκκλησίαις πρὸς τῷ λγ' ἐψάλλετο καὶ ὁ μδ' κατὰ τὸν Ἱερώνυμον (Epist. XXVIII, 6) ἢ ὁ ρμδ' κατὰ τὸν Χρυσόστομον (Ὁμιλία εἰς ρμδ' ψαλμόν).

3. Ch. Wessely «Les plus anciens monuments du christianisme». (Patrologia Orientalis XVIII,3).

Ὅτι τὸ κείμενον τοῦτο εἶναι ἕμμετρον, εὐφυῶς διέγνω ὁ Νεῖλος, δεικνύουσι δὲ καὶ οἱ σταυροί, δι' ὧν ὁ ἀντιγραφεὺς ἐχώρισεν ἀπ' ἀλλήλων τὰς περισθεσίας πέντε τοῦ ἔσματος στροφάς. Ταύτας δ' ἐνετεινεν εἰς στίχους ὁ Νεῖλος, εὖ τε μὲν καὶ καλῶς τὰς τρεῖς πρώτας, τὰς δὲ δύο τελευταίας, ἰδὼν ἐγὼ μὴ συμφωνούσας μετρικῶς ταῖς ἡγουμέναις ἀποκατέστησα καὶ ταύτας ὁμοστίχους αὐταῖς καὶ οὕτως ἔχομεν καὶ τὰς πέντε κατὰ τὸ ἀνακρεόντειον¹.

α' — Αἷμα τοῦ σαρκωθέντος
ἐκ τῆς ἀγίας παρθένου,
'Ιησοῦ Χριστοῦ, ἀμήν.

β' — Αἷμα τοῦ γεννηθέντος
ἐκ τῆς ἀγίας Θεοτόκου²,
'Ιησοῦ Χριστοῦ, ἀμήν.

γ' — Αἷμα τοῦ γῆ φανέντος
διώκτου τῶν δαιμόνων,
'Ιησοῦ Χριστοῦ, ἀμήν.

δ' — Αἷμα τοῦ βαπτισθέντος
ἐν ποταμῷ 'Ιορδάνῃ³
ὑπὸ τοῦ 'Ιωάννου,
'Ιησοῦ Χριστοῦ, ἀμήν.

ε' — Αἷμα τοῦ προσεγεγκόντος²
ἐαυτὸν ὡς θυσίαν
ὑπὲρ ἁμαρτιῶν ἡμῶν,
'Ιησοῦ Χριστοῦ, ἀμήν.

Κρίνω λοιπὸν βέβαιον ὅτι τὰ πρῶτα χριστιανικὰ ἔσματα ἐψάλησαν κατὰ τὴν τέλει τοῦ μυστηρίου τῆς θείας εὐχαριστίας κατὰ πᾶσαν πιθανότητα κατὰ τὸ τέλος τοῦ β' ἢ τὰς ἀρχάς τοῦ γ' αἰῶνος, ἀτεχνότερα μὲν, ὡς εἰκός, τὰ πρῶτα καὶ ἀπλούστερα, τεχνικώτερα δὲ κατόπιν τὰ ἄλλα κατὰ τὸν ἀνακρεόντειον ὁυθμόν.

1. Ἐν «Θεολογία» ιγ', 26. Τοῦ ἔσματος αἱ πρῶται στροφαὶ ἀναφερόμεναι εἰς τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου δὲν ὑπάρχουσιν ἐν τῷ παύρῳ.

2. Οἱ τρεῖς οὗτοι στίχοι ὑπέμετροι κατὰ συλλαβὴν ὄντες δὲν ξενίζουσιν ἡμᾶς γινώσκοντας ὅτι ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ ποιήσει οὐχὶ σπανίως παραβαίνεται ὁ τῆς ἰσοσυλλαβίας νόμος καὶ μάλιστα ἐπὶ στίχων ἐχόντων κύρια ὀνόματα, ὡς ἐνταῦθα «Θεοτόκου» καὶ «'Ιορδάνῃ». Ὡσαύτως καὶ ἡ ἰσοστιχία τῶν στροφῶν ἐν τοῖς πολυστροφικοῖς ἔσμασιν ὅτι δὲν τηρεῖται ἐνταῦθα, ἀφ' οὗ αἱ τρεῖς πρώται εἶναι τρισίχοι, τετράστιχοι δ' αἱ ἄλλαι, οὐδὲ τοῦτο ξενίζει ἡμᾶς ἐνθυμούμενους ὅτι βραδύτερον ἐπεκράτησεν ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ ποιήσει ἐν τοῖς Κανόσιον ὁ νόμος τῆς ἰσοστιχίας.

ΙΖ'

Συνοψίζοντες δὲ τὰ μέχρι τοῦδε γεγραμμένα καταλήγομεν εἰς τὰ ἐξῆς πορίσματα.

α') Ἀπὸ τοῦ 1830, ὅτε πρῶτος ὁ Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος ἔγραψεν ὅτι τὰ ἐν τοῖς λειτουργικοῖς βιβλίοις ἡμῶν περιεχόμενα ᾠσματα, τὰ καλούμενα τροπάρια, δὲν εἶναι εἰς λόγον περὶν γεγραμμένα, ὡς ὑπὸ πάντων μέχρι τότε ἐπιστεύετο, ἀλλ' εἶναι ποιήματα εἰς ἕμμετρον λόγον πεποιημένα, ἣ δὲ μετρικὴ κατασκευὴ αὐτῶν δὲν στηρίζεται ἐπὶ τῶν μακρῶν καὶ βραχείων συλλαβῶν τῶν στίχων, διότι κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ποιήσεως τῶν τροπαρίων τούτων ἡ διάκρισις μακρῶν καὶ βραχείων φωνηέντων ἐν τῇ ἑλληνικῇ γλώσσῃ εἶχεν ἔξαφανισθῆ καὶ πᾶσαι αἱ συλλαβαὶ ἦσαν ἰσόχρονοι, ἀλλὰ στηρίζεται ἐπὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν συλλαβῶν τῶν στίχων καὶ τοῦ τόνου αὐτῶν, ἀπὸ τοῦ 1830 κατέστη δόγμα ἐπιστημονικὸν ὅτι ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ ποιήσει ἐδημιουργήθη ἰδίᾳ μετρικὴ, ἣ καλουμένη τονικὴ ᾠθμοποιία, ἐν ᾗ κρατεῖ ἡ ἰσοσυλλαβία καὶ ἡ ὁμοτονία τῶν στίχων.

β'). Μετὰ τὴν ἀνακάλυψιν ταύτην τῆς ἰδίας μετρικῆς τῶν ἐκκλησιαστικῶν ποιημάτων προέκυψεν ἀμέσως τὸ ζήτημα τοῦτο, πόθεν οἱ Ἕλληνες ὕμνογράφοι τὴν μετρικὴν ταύτην παρέλαβον. Κατ' ἀρχὰς ὑπεστηρίξαντινες ὅτι πρὸς τῇ ἐντέχνῳ ποιήσει τῶν ἀρχαίων Ἕλλήνων ὑπῆρχε παρ' αὐτοῖς καὶ ἑτέρα δημώδης ποίησις οὐχὶ κατὰ τὴν προσωδιακὸν ᾠθμὸν τῶν μακρῶν καὶ βραχείων, ἀλλὰ κατὰ τὸν τονικὸν ᾠθμὸν, ταύτης δὲ τῆς ποιήσεως συνέχεια εἶναι ἡ ἐκκλησιαστικὴ ποίησις. Ταύτης δὲ τῆς γνώμης ἐσφαλμένης ἐλεγχθεῖσης ἄλλοι ὑπεστήριξαν ὅτι συνέχεια τῆς ἀρχαίας προσωδιακῆς ἑλληνικῆς μετρικῆς εἶναι ἡ τονικὴ ᾠθμοποιία τῶν χριστιανῶν ποιητῶν καὶ ἐν τοῖς ποιήμασιν αὐτῶν δύναται νὰ εὐρεθῶσι τὰ ποικίλα μέτρα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων λυρῶν. Ἀλλὰ καὶ τούτου ἀποδειχθέντος οὐκ ἀληθοῦς, ἀφ' οὗ ἡ βῆσις τῶν δύο μετρικῶν συστημάτων εἶναι ὅλος διάφορος, ὑπεστηρίχθη κατόπιν ὅτι ἡ τονικὴ ᾠθμοποιία δὲν εἶναι ἰθαγενής, ἀλλ' εἰσήχθη ἔξωθεν εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἐκκλησίαν ἐκ τῆς ποιήσεως τῶν Σύρων. Εἰς τὴν γνώμην δὲ ταύτην κατέληξαν οἱ ἐρευνηταὶ πρῶτον μὲν ἐκ τούτου, ὅτι ἐπίστευον ὅτι τὰ πρῶτα ἀρχαία ἐκκλησιαστικὰ ἑλληνικὰ ᾠσματα ἄρχονται ἀπὸ τοῦ Ῥωμανοῦ, ἦτοι ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ ε' αἰῶνος, δεύτερον δὲ ἐκ τούτου, ὅτι παρετήρησαν ὅτι ἐν προγενεστέροις τοῦ Ῥωμανοῦ συριακοῖς ποιήμασιν Ἐφραὶμ τοῦ Σύρου καὶ ἐν ἑλληνικαῖς ἕμμετροις μεταφράσεσιν αὐτῶν ὑπάρχει μὲν ἡ ἰσοσυλλαβία τῶν στίχων, ὑπάρχει δὲ καὶ ἡ ἀκροστιχίς καὶ τὸ ὁμοιοτέλειον αὐτῶν. Ἐπειδὴ δὲ καὶ τὰ τρία ταῦτα, ἀγνωστα ὄντα τῇ ἀρχαίᾳ ἑλληνικῇ ποιήσει, οὐσιώδη γνωρίσματα εἶναι τῆς ἑλληνικῆς ὕμνογραφίας, συνετέραν ἐκ τούτων οἱ ἐρευνηταὶ ὅτι οἱ πρῶτοι Ἕλληνες ὕμνογράφοι κατὰ μίμησιν συριακῶν προτύπων ἐποίησαν τοὺς ὕμνους αὐτῶν.

γ') Ἀφ' οὗ δ' ὁμως νῦν ἀνευρίσκομεν πολὺ πρὸ τοῦ Ῥωμανοῦ

ἔντεχνα ἐκκλησιαστικὰ ἄσματα ἐν ταῖς ἀποκρύφους Πράξεσι τοῦ Θωμᾶ κατὰ τὰ τέλη τοῦ β' ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ γ' αἰῶνος, ἅτινα εἶτε ἐν ἐλληνικῇ εἶτε ἐν συριακῇ γλώσσῃ πεποιημένα κατὰ στίχους ἰσοσυλλάβους μετροῦνται, τὴν ἰσοσυλλαβίαν δὲ ταύτην οὔτε ἐκ τῶν Ἑβραίων, οὔτε ἐκ προγενεστέρων Σύρων ποιητῶν ἠδύνατο οἱ τῶν ἁσμάτων τούτων ποιηταὶ νὰ παραλάβωσι, κατ' ἀνάγκην παρέλαβον αὐτὴν ἐκ τῶν Ἑλλήνων, οἵτινες κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἐν πολλῇ τιμῇ εἶχον τὰ καλούμενα ἀνακρεόντεια ποιήματα, ὧν οἱ στίχοι κατὰ ἰαμβικὴν διποδίαν μετροῦμενοι οἱ μὲν καταληκτικοὶ εἶναι ἑπτασύλλαβοι, οἱ δὲ ἀκατάληκτοι ὀκτασύλλαβοι. Τοιοῦτους δὲ στίχους μεταχειρισθεὶς καὶ ὁ Ἐφραίμ ἐν τοῖς ποιήμασιν αὐτοῦ καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ οἱ εἰς τὴν ἐλληνικὴν ἐμμέτρως μεταφράσαντες τὰ συριακὰ ποιήματα αὐτοῦ, προσθέντες δ' εἰς αὐτὰ καὶ τὴν ἑβραϊκὴν ἀκροστιχίδα διέδωκαν τὰ ποιήματα αὐτῶν τὰ ἐλληνιστὶ γεγραμμένα καθ' ἅπασαν τὴν Ἀνατολήν, ἐκ τῆς Ἀνατολῆς ἔπειτα δὲ καὶ εἰς τὴν Δύσιν, ἔνθα βλέπομεν ὅτι ὁ πρῶτος χριστιανὸς ποιητὴς ὁ λατινιστὶ ποιήσας ἕμνους ἐκκλησιαστικούς, ὁ ἱερός Ἀμβρόσιος, τὸ ἀνακρεόντειον μέτρον καὶ οὗτος μετεχειρίσθη ἐν τοῖς ποιήμασιν αὐτοῦ.

δ') Ὁ μετὰ τὴν ἰσοσυλλαβίαν δὲ τῶν στίχων ἕτερος θεμελιώδης κανὼν τῆς τονικῆς ὀυθμοποιίας, ὁ τῆς ὁμοτονίας τῶν στίχων, ἄγνωστος μὲν εἰς τοὺς πρώτους ἐκκλησιαστικούς ἕμνους τοὺς τε εἰς συριακὴν καὶ τοὺς εἰς ἐλληνικὴν γλῶσσαν ποιηθέντας, ἀρξάμενος δὲ νὰ εἰσαγῆται εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ποίησιν ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ δ' αἰῶνος, παρελήφθη καὶ οὗτος ἐκ τοῦ εὐρύθμου πεζοῦ λόγου τῶν Ἑλλήνων, οἵτινες ἐν τοῖς ἐντέχνως γεγραμμένοις ἠθορικοῖς λόγοις ἢ ἄλλοις συγγράμμασιν αὐτῶν πολὺ πρὸ τοῦ Χριστοῦ κατέκλειον τὰς περιόδους καὶ μάλιστα τὰ κῶλα τῶν λόγων εἰς δύο τονικούς δακτύλους ἢ δάκτυλον καὶ τροχαῖον. Τοιαύτη δὲ κατάληξις τῶν στίχων εἰς τονικὸν δάκτυλον παρατηρουμένη ἐν τοῖς ἕμνοις τῶν πρώτων μεταχειρισμένων τὴν ὁμοτονίαν χριστιανῶν ποιητῶν μαρτυρεῖ ὅτι καὶ τὴν ὁμοτονίαν τῶν στίχων ἡ ἐκκλησιαστικὴ ποίησις ἐκ τῆς Ἑλλάδος παρέλαβεν.

ε') Ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἄρα ποίησις ἐκαλλιεργήθη μὲν τὸ πρῶτον ἐπὶ συριακοῦ ἔδαφους, ἐφ' οὗ εἶχεν ἤδη ὄψιν καὶ ὁ σπόρος τῆς θείας τοῦ Χριστοῦ διδασκαλίας. Ἀλλὰ τὸ συριακὸν τοῦτο ἔδαφος ἀπὸ τριῶν καὶ πλέον αἰῶνων ἐλληνικαὶ χεῖρες ἐξεκάθαιρον καὶ ἐξωμάλιζον καὶ τὸν ὄψιντα ἐπ' αὐτοῦ θεῖον σπόρον ἐλληνικαὶ μέθοδοι καλλιεργίας εἰς τὸ ἀγλαόκαρπον τοῦ χριστιανισμοῦ δένδρον ἀνέπτυξαν, τοὺς καρποὺς τοῦ ὁποίου οἱ ἄνθρωποι γευόμενοι πρὸς τῇ ἐκ τῶν θείων σεργμάτων ἀρρήτῳ ἠδονῇ αἰσθάνονται καὶ τὴν θεσπεσίαν ἐκείνην δρόσον, ἣν διαφέρει ἐν ταῖς ψυχαῖς τῶν πιστῶν ἢ γεῦσις τῶν καρπῶν τῆς πνευματικῆς τῶν Ἑλλήνων χωρίδος. Καὶ ἡ ἐπὶ τοῦ συριακοῦ λοιπὸν ἔδαφος τὸ πρῶτον καλλιεργηθεῖσα ἐκκλησιαστικὴ ποίησις ἐχρησιμοποίησε τὴν ἐλληνικὴν γλῶσσαν, ἥτις ἀπὸ τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου καὶ ἐντεῦθεν εὐρύτατα διαδεδομένη εἰς τὴν χώραν ταύτην, διὰ τοῦ Εὐαγγελίου κα-

τέστη ἡ ἐπίσημος γλῶσσα τῆς Ἐκκλησίας καθ' ἅπαντα τὸν χριστιανικὸν κόσμον μέχρι καὶ τῶν τελευταίων δεκαετηρίδων τοῦ γ' αἰῶνος καὶ οἱ λόγιοι ἄνδρες τῶν τότε χρόνων ἀνεξαργτήτως φυλῆς καὶ θρησκείμα-
τος τὰ exemplaria graeca nocturna versabant manu, versabant diurna κατὰ τὸ λατινικὸν παράγγελμα καὶ παράδειγμα. Σὺν τῇ γλώσσῃ δὲ οἱ πρῶτοι ὕμνογράφοι ἐκ τῆς Ἑλλάδος παρέλαβον καὶ τὰ πρότυπα τῆς μετρικῆς κατασκευῆς τῶν στίχων μιμηθέντες τὴν λαμβικὴν διπο-
δίαν τῶν ἀνακρεοντείων ποιημάτων εἰς ἑπτασυλλάβους καὶ ὀκτασυλλά-
βους στίχους καὶ βραδύτερον καὶ τὴν ὁμοτονίαν αὐτῶν ἐκ τοῦ εὐρύθ-
μου περὶ λόγου τῶν Ἑλλήνων παραλαβόντες τὴν τῶν στίχων κατά-
ληξιν εἰς τονικὸν δάκτυλον. Τὰ δὲ δευτερεύοντα στοιχεῖα τῆς μετρικῆς
τῶν ὕμνογράφων, ἦτοι ἡ ἀκροστιχὶς καὶ τὸ ὁμοιοτέλευτον, καίτοι καὶ
ταῦτα δὲν ἦσαν ὅλως ἄγνωστα ἐν Ἑλλάδι πρὸ τῶν ὕμνογράφων, πι-
θανὸν φαίνεται ὅτι ἐκ τῆς σημιτικῆς ποιήσεως ταῦτα παρέλήφθησαν,
κανονικὴ ὅμως καὶ διηνεκῆς χρῆσις αὐτῶν ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ ὕμνο-
γραφίᾳ δὲν ἐγένετο. Ἐν τε τοῖς Κοντακίοις (ὕμνοις) καὶ εἶτα καὶ ἐν
τοῖς Κανόνις ἡ μὲν ἀκροστιχὶς δὲν εἶναι πάντοτε ἀπαραίτητος, οὐχὶ
ὀλίγων Κοντακίων καὶ Κανόνων ἀνευ ἀκροστιχίδος ἀναγινωσκομένων,
τὸ δὲ ὁμοιοτέλευτον σπανιώτερον ἐστὶ ἅπαντ' αἰ καὶ πολυάριθμα εἶναι τὰ
Κοντάκια καὶ οἱ Κανόνες, ἐν οἷς δὲν παρατηρεῖται τὸ ὁμοιοτέλευτον.
Ἡ ἰσοσυλλαβία δι' ὅμως καὶ ἡ ὁμοτονία τῶν στίχων εἶναι τὸ κανονι-
κὸν γνώρισμα πάντων τῶν ἐκκλησιαστικῶν ποιημάτων. Ἐν δὲ τοῖς
ἐκ πολλῶν στροφῶν συγκειμένοις Κοντακίοις κανονικὴ εἶναι καὶ ἡ
ἰσοστιχία, ἦτοι ὅσους στίχους ἔχει ἡ πρώτη στροφή, ἄλλους τόσους
στίχους ἔχουσι καὶ πᾶσαι αἱ ἄλλαι στροφαὶ τοῦ Κοντακίου, ἐν δὲ τοῖς
Κανόνις πρὸς τῇ ἰσοστιχίᾳ τηρεῖται καὶ ἡ *ἰσαριθμία* τῶν τροπαρίων,
ἦτοι ὅσα τροπάρια ἔχει ἡ πρώτη στροφή ἐκάστης ᾠδῆς τοῦ ἐξ 8 ἢ 9
τιμημάτων, τῶν καλουμένων ᾠδῶν, συγκειμένου Κανόνος, ἄλλα τόσα
τροπάρια κανονικῶς ἔχουσι καὶ αἱ λοιπαὶ 7 ἢ 8 ᾠδαὶ τοῦ Κανόνος.

Τοιαύτη ἐν γενικαῖς γραμμαῖς ἡ ἀρχὴ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ποιήσεως,
ἐλληνικῆς μὲν εἰς τὴν γλῶσσαν καὶ εἰς τὸ μέτρον ὡς πρὸς τὰ οὐσιώδη
συστατικά αὐτοῦ, σημιτικῆς δὲ ὡς πρὸς δύο ὅλως ἐπουσιώδη καὶ οὐχὶ
πάντοτε χρησιμοποιηθέντα γνωρίσματα αὐτοῦ. Ὅτι δὲ οἱ πρῶτοι ἐκ-
κλησιαστικοὶ ὕμνογράφοι Σύροι μὲν ἦσαν τὸ γένος, τῆς ἐλληνικῆς δὲ
μετρικῆς ἐν τοῖς ποιήμασιν αὐτῶν χρῆσιν ἐποίησαντο, εἰς οὐδεμίαν
ἀπορίαν τοῦτο δίδει λαβὴν τοῖς γε μελετῶσι τὴν ἱστορίαν τοῦ ἀρχαίου
ἐλληνικοῦ πολιτισμοῦ. Γινώσκουσι καλῶς οὗτοι τὰ ἐκ τῆς μετὰ τὸν Μ.
Ἀλέξανδρον παγκοσμίου ἱστορίας ἐπικυρωθέντα δῆματα τοῦ Ἰσοκρά-
τους, ὅστις ἐν τῷ περιβοητῷ Πανηγυρικῷ αὐτοῦ (ιγ') ἔξυμνῶν τὰ
πολλὰ καὶ μεγάλα ἐν ταῖς τέχναις καὶ τοῖς γράμμασι κατορθώματα τῶν
Ἀθηναίων εἶπε καὶ τὰ πολυθρόλυτα ταῦτα, ὅτι «*ισσοῦτον ἀπολέλοιπεν*
ἡ πόλις ἡμῶν περὶ τὸ φρονεῖν καὶ λέγειν τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους,
ὥσθ' οἱ ταύτης μαθηταὶ τῶν ἄλλων διδάσκαλοι γέγονασι, καὶ τὸ τῶν
Ἑλλήνων ὄνομα πεποίηκε μηκέτι τοῦ γένους, ἀλλὰ τῆς διανοίας δο-

κεῖς εἶναι καὶ μᾶλλον Ἑλληνας καλεῖσθαι τοὺς τῆς παιδείσεως τῆς ἡμετέρας ἢ τοὺς τῆς κοινῆς φύσεως μετέχοντας». Καὶ οἱ πρῶτοι λοιπὸν Σύροι ὑμνογράφοι, τῆς ἑλληνικῆς παιδείσεως μετασχόντες καὶ διὰ ταύτης οὐράνιον ὄσον περὶ τὸ φρονεῖν καὶ λέγειν τοὺς ὁμογενεῖς αὐτῶν ἀπολιπόντες, δικαίως Ἑλληνας μᾶλλον ἢ Σύροι ὀφείλουσι νὰ ὀνομάζωνται. Ἐφ' οὗ δὲ ἤδη πρὸ Χριστοῦ κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Κιέρονος¹ ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα ἐλαλεῖτο «in omnibus fere gentibus», ἀπὸ δὲ τοῦ Χριστοῦ καὶ ἐντεῦθεν ἐπὶ τρεῖς ἑκατονταετηρίδας τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης χρῆσις ἐγένετο «in omnibus Christi ecclesiis», ἐπόμενον εἶναι ὅτι καὶ οἱ κατὰ τὸ τέλος τῆς β' ἢ τὰς ἀρχὰς τῆς γ' ἑκατονταετηρίδος ἀποκαλυπτόμενοι νῦν πρῶτοι χριστιανοὶ ὑμνογράφοι τῆς ἑλληνικῆς μετρικῆς ἐν τοῖς ποιήμασιν αὐτῶν ἐποίησαντο χρῆσιν, εἴτε Σύροι εἴτε Ἑλληνας ἦσαν τὸ γένος.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 1ῃ Ὀκτωβρίου 1937

ΕΜΜ. Γ. ΠΑΝΤΕΛΑΚΗΣ

1. Pro Archia X, 23.